

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ**

імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

Факультет соціології та права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК _____

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ П. В. Кутуєв
«__» _____ 2018 р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Соціологічна освіта як чинник становлення соціологічної професії в
Україні»**

Виконала:

студентка II курсу, групи СЛ-71мп
Куровська Ганна Валентинівна _____

Науковий керівник:

Професор кафедри соціології,
доктор соціологічних наук
Кутуєв П. В. _____

Рецензент:

Доцент кафедри теорії та практики управління,
Кандидат філософських наук, доцент
Архипова Є. О. _____

Засвідчую, що у цій магістерській дисертації немає
запозичень з праць інших авторів без відповідних
посилань.

Студент _____
(підпис)

Київ – 2018 року

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти - другий (магістерський) за освітньо-професійною програмою

Спеціальність (спеціалізація) - 054 «Соціологія» («Соціологія модернізації та науково-технічного розвитку»)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

 П.В. Кутусєв

« 1 » 09 2018 р.

ЗАВДАННЯ

на магістерську дисертацію студенту

Куровській Ганні Валентинівні

1. Тема дисертації «Соціологічна освіта як чинник становлення соціологічної професії в Україні», науковий керівник дисертації Кутусєв Павло Володимирович, доктор соціологічних наук, затверджені наказом по університету від «07» листопада 2018 р. № 4101-с
2. Термін подання студентом дисертації 07 грудня 2018 р.
3. Об'єкт дослідження - інститут соціологічної освіти в Україні.
4. Предмет дослідження - роль та функції соціологічної освіти у становленні соціологічної професії в Україні
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
 - Визначити механізми процесу інституціоналізації соціології та візії суспільної ролі та позиції соціолога як фахівця
 - Визначити основні стратегії дослідження вищої освіти
 - Розкрити етапи становлення соціологічної освіти в Україні
 - Розкрити позиції соціолога на ринку праці в Україні
6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу

7. Орієнтовний перелік публікацій

8. Дата видачі завдання СЛ-71мп - 01.09.2018

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Жовтень - листопад 2017	« Виконано»
2.	Формування джерельної бази дослідження	Грудень 2017 - березень 2018	« Виконано»
3.	Складання розгорнутого плану	Квітень 2018	« Виконано»
4.	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Травень 2018	« Виконано»
5.	Підготовка і написання I розділу дисертації (Теоретичні підходи до вищї освіти та соціологічної професії)	Травень - червень 2018	« Виконано»
6.	Написання II розділу (Соціологічна освіта та ринок праці в Україні)	Липень - серпень 2018	« Виконано»
7.	Підготовка програми та інструментарію дослідження	Вересень 2018	« Виконано»
8.	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	Вересень - жовтень 2018	« Виконано»
9.	Написання III розділу, висновків та коригування списку літератури.	Вересень - жовтень 2018	« Виконано»
10.	Підготовка реферату магістерської дисертації	Грудень 2018	« Виконано»
11.	Передача магістерської дисертації на кафедру	Грудень 2018	« Виконано»

Студент

Науковий керівник дисертації

Г. В. Куровська

П. В. Кутуєв

РЕФЕРАТ

Куровська Г. В. Соціологічна освіта як чинник становлення соціологічної професії в Україні. – На правах рукопису.

Магістерська дисертація за спеціальністю 054 – Соціологія. - Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", кафедра соціології. – Київ, 2018. – 105 с., список джерел з 50 найменувань, 1 додаток.

Магістерська дисертація присвячена дослідженню соціологічної освіти як чинника становлення соціологічної професії в Україні. У даній магістерській роботі розглянуто основні підходи до вивчення вищої освіти, а також соціології соціології. Досліджено генезу та етапи інституціоналізації соціологічної освіти в Україні, проаналізовано позиції фахівця-соціолога на ринку праці. Здійснено аналіз очікувань, мотиваційних факторів та уявлень щодо соціології як науки та професії у студентів та випускників спеціальності соціологія методом поглибленого інтерв'ю.

Ключові слова: соціологія, соціолог, вища освіта, професія, ринок праці

SUMMARY

Kurovska H. Sociological education as a factor in the formation of a sociological profession in Ukraine. - Manuscript.

Master's dissertation on the specialty 054 - Sociology. - National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. - Kyiv, 2018. - 105 p., List of sources from 50 titles, 1 application.

The master's dissertation is devoted to the research of sociological education as a factor in the formation of a sociological profession in Ukraine. In this master's thesis basic approaches to the study of higher education, as well as sociology of sociology are considered. The genesis and stages of institutionalization of sociological education in Ukraine are analyzed, the positions of the sociologist in the labor market. The analysis of expectations, motivational factors and ideas about sociology as a science and profession for students and graduates of the specialty Sociology by the method of in-depth interviewing is carried out.

Key words: sociology, sociologist, higher education, profession, labor market

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА СОЦІОЛОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ	9
1.1 Професії, суспільна роль інституту професій та професіоналів	9
1.2 Вища освіта у фокусі соціологічних досліджень	15
1.3 Становлення соціології та суспільна роль соціолога	23
РОЗДІЛ 2. СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ ...	42
2. 1. Становлення та інституції здійснення соціологічної освіти в Україні.....	42
2.2 Соціологічна професія на ринку праці України.....	50
РОЗДІЛ 3. Соціологічна освіта очима абітурієнтів студентів, випускників	62
3.1 Програма дослідження.....	62
3.2 Аналіз та інтерпретація результатів опитування	67
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	102
ДОДАТКИ.....	107
Додаток А	107

ВСТУП

Актуальність проблеми: полягає у наявності кризових явищ в середовищі вищої освіти що полягає у диспропорціях між ринком праці та ринком освітніх послуг, невизначене становище дисциплін гуманітарного циклу та спеціальностей гуманітарного циклу, та загалом невизначене (стереотипне, інструментальне) становище соціологічної професії та соціологічної діяльності у громадській думці та медіа-дискурсі, що має наслідком викривлене уявлення та викривлені очікування щодо соціологічної освіти у абітурієнтів та студентів, що зрештою знижує мотивацію до наукової та практичної соціологічної діяльності. Окрім цього, на 2018 рік, у порівнянні із 2017 роком¹ кількість зарахованих за спеціальністю «соціологія» у різних ВНЗ України зменшилась усередньому на 28% за різними конкурсними пропозиціями. Попри те, що підготовка фахівців у галузі суспільних наук становить невелику частку у загальному обсязі здобувачів вищої освіти, фахівці-соціологи становлять професійну групу. Тому, шляхи становлення цієї групи, що визначаються фаховою освітою є важливими для творення та відтворення професійної спільноти та, разом із тим, формування перспектив та стратегій розвитку соціології як науки та професії в Україні.

Об'єкт дослідження: інститут соціологічної освіти в Україні

Предмет дослідження: роль соціологічної освіти у становленні соціологічної професії в Україні

Мета дослідження: визначити роль інституту соціологічної освіти та окремих його інституцій у формуванні соціологічної професії та ідентичності соціолога

Завдання дослідження:

- Визначити суспільну роль інституту професій та професіоналів
- Визначити основні стратегії дослідження вищої освіти
- Визначити механізми процесу інституціоналізації соціології та візії суспільної ролі та позиції соціолога як фахівця

¹ Розрахунок на основі даних із системи «Конкурс», сайт abit-poisk.org

- Розкрити етапи становлення соціологічної освіти в Україні
- Розкрити позиції соціолога на ринку праці в Україні
- Розкрити бачення та стратегії формування уявлення студентами та випускниками щодо соціологічної освіти як агентною стороною здійснення соціологічної освіти

Наукова розробленість проблеми дослідження : проблема соціологічної освіти у науковій літературі фігурує як власне дослідження соціологічної освіти, дослідження вищої освіти та дослідження соціології як науки та професії. До ґрунтовних досліджень соціологічної освіти як інституту можна віднести роботи Добренькова та Гутнова, присвячені аналізу соціологічної освіти в Росії. Соціологічну освіту, зокрема в українському контексті досліджували: І. Ковалевська, В. Бакіров, В. Євтух, Г. Коржов, Я. Пасько, Ю. Сорока та інші. Розвідки з соціології вищої освіти здійснювали Б. Кларк, П. Бурдє, П. Гумпбольт, С. Фулер, С. Колліні та інші. Дослідження ролі соціолога та соціології як науки – власне, напрацювання з соціології соціології здійснювали А. Гоулднер, П. Бурдє, П. Штомпка, З. Бауман, П. Бергер, М. Буравой.

Методи дослідження: історичний метод, аналіз, синтез, компаративний аналіз

Спеціальним соціологічним методом, застосованим у роботі є глибинне інтерв'ювання

Наукова новизна результатів дослідження:

- Розглянуто специфіку становлення інституцій соціологічної освіти в Україні та їх статус
- Розкрито бачення та стратегії формування уявлення студентами та випускниками щодо соціологічної освіти як агентною стороною здійснення соціологічної освіти

Теоретична цінність роботи полягає у синтезі підходів щодо рефлексії позицій та ролі соціолога

Практична цінність роботи полягає у розробці підґрунтя для подальших досліджень та можливості застосування результатів емпіричного аналізу для розробки рекомендацій щодо розробки стратегій та проектів у сфері покращення соціологічної освіти.

Структура магістерської дисертації

Магістерська дисертація складається із 105 сторінок, списку джерел (50 найменувань) та одного додатка

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА СОЦІОЛОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

1.1 Професії, суспільна роль інституту професій та професіоналів

Становлення професій – закономірний вислід поділу праці. Професія у соціологічному розумінні визначається з одного боку як заняття осіб, що володію певними характеристиками, а з іншого, у широкому сенсі, певний тип трудової діяльності. [25]

Соціологічні погляди на інститут професій, започатковують класики соціології: М. Вебер та Е. Дюркгейм. Для першого, становлення професій є виявом раціональності (з одного боку – це раціональне знання, з іншого боку, за Вебером, у професії є елемент «служіння») [6] для другого – є виявом становлення органічної солідарності – як збільшення диференціації, у процесі поділу праці). «Е. Дюркгейм в своєму аналізі професій виходив саме з корпоративної природи професійних співтовариств, функція яких - створювати солідарність між індивідами, роз'єднаними приватними інтересами. Дюркгейм вказав також на високе призначення професії як надиндивідуальної "високої" солідарності» [6] Ендрю Еббот визначає три аргументи щодо розгляду професій «По-перше, професії не мають досліджуватися окремо, але тільки в межах широкої системи взаємодії. По-друге, теоріями професіоналізму слід охоплювати не тільки культуру і соціальну структуру, але також діючі сили інтрапрофесійної і транспрофесійної динаміки. Нарешті, розвиток професій необхідно розглядати у зв'язку зі зміною комплексу супутніх чинників правового, соціального, економічного характеру»[3]

Елементом соціальної системи, а саме, культурної підсистеми у Парсонса є комплекс професій – як комплексу занять навколо інтелектуальних дисциплін. [2] Професія, за Парсонсом, позбавлена особистого інтересу, професійний тип, характеризується автором наступними рисами: поділ функцій, раціональність, універсалізм. [2] Парсонс протиставляє професію бізнесу, підприємництву. «Професійна людина не мислить себе як індивід, зайнятий вилученням приватного прибутку, він зайнятий наданням послуг для своїх клієнтів або

пацієнтів, або безособово оцінюваним просуванням науки. Професії в даному контексті випадають з ринкової ідеології сучасного суспільства: багато ж видів професій прямо ведуть свій родовід від середньовічних гільдій» [2] Критеріями виокремлення професіоналів за Парсонсом є: вимоги до формальної технічної підготовки із відповідним інституційним контролем: «Процес навчання переважає в передачі інтелектуального компонента, що створює ціннісний вектор для професіонала, який діє в рамках інструментальної раціональності.» [2], навички щодо реалізації отриманих знань та наявність у професіоналів впевненості у тому, що вони діють в інтересах всієї системи [2] «Еталонною» Парсонс вважає академічну професію. «Професія в найчистішому вигляді - це академічна професія, професія пошуку і передачі знань. Вона оточена кільцем професій, присвячених докладанню знань до завдань громадського порядку (право), здоров'я (медицина), ефективності державних і приватних організацій (адміністрування), ефективного використання ресурсів поза соціального середовища (технології)» [2]

Професія як функціональний елемент соціальної організації має чотири особливості:

- відповідальність за зберігання та передавання певної суми знання – «експертизи»
- висока автономність у сфері контролю та залучення нових членів
- «покровительство» з боку спільноти та відсутність непрофесійного втручання
- «контроль над винагородою» - можливість та спокуса отримати винагороду зовні професійного середовища (також існує поділ на зовнішнє та внутрішнє визнання професійної спільноти)[6]

Існують чотири основних підходи до вивчення професій: функціоналістський, атрибутивний, критичний та інтерпретативістський.

Професії, у свою чергу виступають як форма влади, домінуюча форма раціонального, експертного над профанним. [6] Професіям як групам

професіоналів притаманний особливий тип общинності, єдності – колегіальність. «Колегіальність визначається як домінуюча орієнтація на консенсус, що досягається членами організації експертів, кожен з яких теоретично дорівнює іншому за рівнем експертизи, але спеціалізований в своїй галузі» [6] Колегіальність заснована на технічній експертизі, рівності, консенсусі, спеціалізації. Колегіальність, є своєрідною професійною формою «рівності», характеристикою якої є субординація експертів. [6] Професійні групи мають «монополію» на певний тип знання. Стосовно відношення професійної структури до владних інститутів, Парсонс вбачає професії лояльними до існуючих владних структур. З іншого боку, існує протиріччя між бюрократичними структурами та професійним комплексом. А. Гоулднер вбачає у професійних групах революційний потенціал. [34] Професійні спільноти мають своєрідні «стандарти демаркації» за якими члени можуть бути включені чи виключені із цієї спільноти. [34] Бранте виокремлює три типи стратегій виключення: на основі власності (як доступу до благ), індивідуальних кваліфікацій та освіти – системи освітніх визнань (*ensuing examinations and credentials*), що робить сектори ринку праці монополізованими професійними групами. [34] Через освіту (освітні вимоги) професійна група встановлює формальні бар'єри щодо входження на ринок праці. «Дійсно, професіоналізація як монополізація певного трудового завдання є дуже привабливою, про що свідчить постійна інфляція різних видів освіти, формальні бар'єри та нові вимоги.» [34] Таким чином, професія встановлює або намагається встановити монополію знання або заняття. [34] Атрибутивний підхід розглядає професію як сукупність характеристик, та співвіднесення їх із професією як «ідеальним типом». Саме така дискусія навколо визначення професії призводить до таких аномалій у визначенні професії як «квазі-професії» [25] Професія постає передусім, як знання, поєднане, попри те, із практикою (сукупністю практик). Професія виступає, з одного боку, як об'єктивно існуюча система кренцій та організацій, а з іншого – як сукупність суб'єктивних характеристик. Професія водночас виступає як система символів, норм, звичаїв, професійних «етик».

«людина приймає на себе певну обітницю віддавати їм перевагу перед зовнішніми обставинами. В цьому відношенні професія - не що інше як звільнитися від чар, аналог харизми, благодатної здатності чинити святі таїнства, залишаючись при цьому звичайною людиною» [6] Професія, окрім інституційного вираження включає і символічну компоненту. «Символ професії включає комплекс ідей про тип роботи, властивої справжньої професії; зв'язки з представниками інших професій; внутрішні зв'язки; співвідношення між клієнтами і основним населенням; характер мотивацій представників даної професії і способи набору і навчання, що необхідні для її збереження. У символі ці характеристики об'єднані відповідним взаємозв'язком» (Беккер) [6]. У феноменологічній парадигмі професія являє собою «самодостатній життєвий світ», певну внутрішню єдину і закриту «мову». [25] Професія володіє певними «правилами гри», за якими і відбувається становлення та відтворення професії та професійна соціалізація новачків у ній. «Професійна субкультура - це ті стійкі фонові знання і пов'язані з ними практики, «правила гри», прийняті як належне людьми досвідченими і незвичні для нових членів союзу. Якщо професійна група володіє давніми і стійкими традиціями, то новачки успішно і швидко навчаються «правильним», тобто прийнятим в даному контексті способам мислити і сприймати проблеми.» [25] Антропологічна візія розглядає три рівні «культурних репертуарів» у професійному середовищі: універсальний - приймається всіма членами групи, субкультурний – прив'язаний до конкретних умов діяльності (конкретна професійна підгрупа), індивідуальний – пов'язаний із повсякденним досвідом. [25] «Межі, окреслені навколо професії суб'єктивними і об'єктивними маркерами, організовані ієрархічно, вони дозволяють людям ідентифікувати себе та інших у зв'язку з професією, роботою і кар'єрою, що не так-то легко зробити в сьогоденному російському суспільстві, в умовах його статусної неузгодженості.» [25]

Професії притаманна певна «ідеологія» - «Усі соціальні групи розвивають специфічні ідеології або міфи, підкреслюючи корисні властивості своєї діяльності для суспільства в цілому. Ідеологія використовується для того, щоб

виправдати діяльність групи у більш широкому контексті, а також виправдати професію членам групи. Професійні ідеології включають в себе безліч відмінних типів самоузгоджувальних компонентів, які можна підсумувати під кількома субтипами.» [34] До ідеології професії належать системи міфів стосовно самих професій. Такі системи міфів можна розглядати як присутні конкретній професії, так і професіям загалом. Бранте виділяє наступні типи міфів:

- Міф технократичності
- Міф особливого знання
- Міф про альтруїзм
- Міф про нейтральність
- Міф про автономію та раціональність [34]

Визначення професійної групи, у тому числі, засобами цих міфів, з боку прихильників критичного підходу у дослідженні професій, визначається як «зброя привілейованого прошарку» [25].

«Дію ідеології професіоналізму можна простежити на різних рівнях - макро- (держава, ринок), мезо- (організації та інститут) і мікро- (групи і актори). »[25] Ідеологія професіоналізму та професійна ідеологія з точки зору професіоналів виступають елементом легітимації професіональних спільнот.

Професіонали формують критерії та системи входження до професії. Входження до професійної групи значною мірою контролюється професіоналами. Зокрема, це конституюється через освіту. За Парсонсом, роль освітнього інституту у становленні професії та професійних груп є значною та ключовою. Йому притаманний ряд функцій щодо творення та відтворення професійних груп: «

1. Відтворення професіоналів.
2. Соціалізація (в процесі навчання індивід засвоює цінності, норми своєї професійної групи).

3. Виробництво та передача професійного знання.

4. Регулювання ринків професійних послуг через видачу дипломів та сертифікатів.

5. Легітимація професійного знання. » [2]

Існують дві основні моделі професіоналізації, на основі яких визначається відношення освітнього інституту до становлення комплексу професій: континентальна – де освіта є визначальною для формування освітніх груп, так як престиж освіти в суспільстві є великим та англосаксонська що визначає передусім формування монополістичної групи професіоналів, відводячи другорядну роль системі освіти. «Згідно з Континентальною моделі, автономія професій була заснована на бюрократичному ресурсі, який надавався державою. Бюрократія, видача академічних ступенів і квазіарістократичний стиль життя сплавляючись, утворили континентальне уявлення про професію» [2] «Типовий англосаксонський шлях становлення професії - освіта монополістичної групи, що діє на ринку послуг. Заняття стає високостатусною професією, формуючись без втручання держави. Англійські юристи переміщуються з офіційних ролей при королівському дворі в приватні структури, побудовані за моделлю гільдій; практикуючі лікарі набувають ліцензованої монополії, не вдаючись до допомоги королівської влади.» [2]

Історично, роль освіти у професіоналізації, як і роль вищої освіти у суспільстві загалом – змінювалась. Такими були умови пов'язані зі становленням масової освіти, зміна ролі інституцій освіти у напрямку становлення університетів як дослідних та як соціалізаційних інституцій. [2]

Таким чином професії є особливими групами з точки зору суспільної ролі. Вони є елементом системи суспільства. Їх становлення пов'язують передусім із поглибленням поділу праці. Професії постають з одного боку як характерний тип діяльності, з іншого боку – як відносно замкнені групи, що володіють особливим типом знання та здійснюють особливі практики (на основі цього знання). Професії є свого роду «монопольними групами», що контролюють творення, відтворення та поширення особливого роду знання та

практик в суспільстві. Професія на мікрорівні є особливим типом світогляду або «життєвого світу». Професіям притаманний певний тип «ідеологій», через які вони легітимізують себе. Це знання існує на макро, мезо та мікрорівнях. Освіта творить та відтворює професійні групи та професійне середовище і виконує ряд необхідних функцій у підтримці інституту професій.

1.2 Вища освіта у фокусі соціологічних досліджень

Соціологія вищої освіти – одна із гілок соціології освіти як галузевої соціологічної теорії. За американським дослідником вищої освіти Бертоном Р. Кларком, початково соціологія вищої освіти знаходилась у своєрідному синкретичному стані із соціологічною візією освіти на всіх рівнях.[47] Так, за Дюркгеймом, освіта - «набір практик та інституцій, які були організовані повільно з часом, які є порівнянними з усіма іншими соціальними інститутами та висловлюють їх, і які, отже, більше не можуть бути змінені за бажанням, ніж структура самого суспільства»[47] Освіта за Дюркгеймом слугує перенесенню цінності та певного суспільного «ідеалу» до наступних поколінь. Освіта, будучи частиною суспільства – об'єктивно снуючого і такого, що не зводиться до сукупності індивідів, є сукупністю практик та інституцій, що здійснюють методичну соціалізацію індивіда. Індивід виступає підрядним, адже для нього, принаймні при здобутті першого етапу освіти, відсутній вибір здобувати освіту чи ні. [45] Дюркгейм розділяв освіту (education) та педагогіку (pedagogic), говорячи про першу як процес впливу дорослими (тими, хто навчає) та дітьми (тими, кого навчають), а про другу – як про рефлексію освіти, методологію та теорію, що може бути застосована в освіті. Педагогіка, проте, виступає як теорія особливого типу, за Дюркгеймом вона не є суто наукою, освітні теорії «спрямовані не на дійсне чи на минуле, а в бік майбутнього. Вони не мають на меті виражати чесно поставлені реалії, але складають напучення для дій. Вони не кажуть нам, що це таке, що існує, і саме тому, але це те, що має бути зроблено»[45] Освіта, на думку Дюркгейма може бути розглянута з декількох підходів: сукупність практик, що можна вивчати історично або ж антропологічно через порівняння освітніх практик у різних країнах. [45]. Вищу

освіту як сферу близьку до наукової та професійної діяльності розглядає Вебер. Так, зокрема, у есеї «The 'Rationalization' of Education and Training » він ставить питання про роль та стратегії дій інституцій вищої освіти у дихотомії «розвинена (універсальна) особа» versus «спеціаліст вузького профілю». Перший тип – прямо відповідає функції формування певного соціального статусу « "Культивована" особистість сформувала освітній ідеал, який був штампований структурою панування та соціальним станом для членства в розвинутому прошарку. Така освіта спрямована на лицарський або аскетичний тип; або, за літературним типом, як у Китаї; гімнастично-гуманістичний тип, як в Елладі; або спрямована на звичайний тип, як у випадку англо-саксонського джентльмена.»[41] Останнє – продукт бюрократизації та спеціалізації. Саме завдяки спеціалізації (у тому числі спеціалізації сформованої через освітні інституції) утворюються вузькі кола експертів із притаманною їм ієрархією та «монополією» на первинний тип знання. Вища освіта, перебуваючи або у вигляді всесторонньої або ж спеціалізованої є чинником підвищення соціального статусу [41] Результати освіти – диплом, є «перепусткою у світ кар'єри» для бюрократизованого суспільства. [29] Певною мірою до питання вищої освіти та, зокрема ціннісної нейтральності Вебер звертається також у текстах «Наука як покликання та професія» та «Сенс "свободи від оцінки" в соціологічній та економічній науці». Він наполягає на вільній від оцінки ролі лектора, та його ролі як такого, хто мав би оперувати «незручними» для будь-якої позиції фактами «В аудиторії викладач сидить навпроти своїх слухачів: вони повинні мовчати, а він - говорити. І я вважаю безвідповідальним користуватися тим, що студенти заради свого майбутнього повинні відвідувати лекції викладачів і що там немає нікого, хто міг би виступити проти нього з критикою; користуватися своїми знаннями та науковим досвідом не для того, щоб принести користь слухачам - в чому полягає завдання викладача, - а для того, щоб прищепити їм свої особисті політичні погляди.»[29] При цьому, Вебер протиставляє європейську (зокрема німецьку) версії сприйняття освіти, де для слухачів має значення авторитет викладача та американську, обмежену відносинами

учитель-учень.[29] У 1918 до проблеми вищої освіти звертається америкаський економіст та соціолог, представник інституціоналізму в соціології Торстейн Веблен, публікуючи роботу «The Higher Learning In America: A Memorandum On the Conduct of Universities By Business Men» звертається до проблеми комерціалізації освіти. Веблен у даній праці критикує «бізнесову» модель управління університетом. Університет за Вебленом є, передусім, місцем здійснення наукової діяльності та наукового пошуку (що і відрізняє його від школи, що обмежується наданням учням навчального матеріалу, суто роботі із студентами). «Викладацька діяльність належить до університету лише тому, що вона стимулює і полегшує роботу дослідницької діяльності університету, і те, наскільки таке навчання сприяє роботі дослідження, навряд чи можна оцінити без дещо розширеного досвіду» [49] «Її мета - забезпечити учня роботою розслідування, а не надавати йому можливості в такому веденні справ, що перетворює ці знання на "практичний облік".»[49] Сучасна Вебленові американська вища освіта перетворюється на комерційну систему надання освітніх послуг, що здійснюється університетами та коледжами. Це відбувається через запровадження специфічної стандартизації та механізації вищої освіти, зводячи нанівець дослідницьку роль університету. «Тоді з'ясовується, що вторгнення бізнес-принципів в університети послаблює і затримує прагнення до навчання, а отже, перемагає цілі, для яких підтримується університет. Цей результат впливає, насамперед, із заміни безособових, механічних відносин, стандартів та тестів, замість особистого керівництва та зв'язків між вчителями та учнями; а також від накладання механічно стандартизованої процедури на персонал, завдяки якому будь-який безкорисливий інтерес до наукового запиту відкидається на задній план і припиняється.» [49] Певне наслідування та продовження поглядів Веблена, на думку Б. Кларка з'являється у напрямку дослідження освіти лише 30 років потому, ним стає Губерт Бек, а саме його праця «Men Who Control Our Universities» (1947).[35] Дослідженню університету як університетської спільноти, системи статусів, що виникає у середовищі вищої освіти, а також

суб'єктів що діють та взаємодіють у вищій освіті у контексті соціології вищої освіти покладає Логан Вілсон. У опублікованій в 1942 році праці «The Academic Man: A Study in the Sociology of a Profession», автор звертається до дослідження передусім, академічної професії, аналізуючи походження представників американського викладацтва, шляхи входження до академічної професії, ієрархії в університетській спільноті, академічні, професійні та соціально-економічні статуси академічних працівників, а також процеси та функції, що здійснюються в університетському середовищі. Одним із пунктів критики даної праці, попри те, стає зосередженість її аналізу на престижних університетах, ігноруючи ситуацію із нижчими за статусом університетами.²

[50] Друга із найбільш відомих праць Вілсона «American Academics: Then and Now» (1979) є продовженням першого дослідження, опублікованим через 37 років після першої частини. Дослідження, що услід за Вілсоном спрямовуються на академічну професію починають з'являтися і поширюються починаючи з кінця 1950-х – у 60-х, тобто, практично через півтора десятки років після виходу у світ дослідження. [35] Так, 1958 року опубліковано дослідження Каплова та МакГі «The Academic Marketplace», у якому автори аналізують ринок академічної праці та працевлаштування професорсько-викладацького складу. До цього ж напрямку досліджень належить праця Пола Лазарсфельда та Вагнера Зіленса «The Academic Mind: Social Scientists in a Time of Crisis», дослідження Джона Донована та Геральда Плата [35]

Розвиток соціології вищої освіти, та зокрема, фокусу її досліджень відбувався під впливом ряду чинників. Так, Патріція Гумпборт виділяє чинники контексту та організаційні чинники, що грали роль у розвитку досліджень у соціології вищої освіти [47]

інтерес до нерівності та «зовнішніх чинників», що впливають на академічні цілі та практики

нарощування масштабів та форм вищої освіти (зокрема щодо контексту США та досліджень освіти у США), що відповідно породжує рефлексії щодо суспільної ролі вищої освіти

² На це вказує Філіпп Альтбах у передмові до видання 1995 року [44]

економічна «турбулентність» та виклики, з якими зустрічаються організації та інститути в рамках цієї «турбулентності» «у 80-х і 90-х роках коледжі та університети були чудовими майданчиками для аналізу організаційних реакцій на зміни навколишнього середовища, включаючи адаптацію та ізоморфізм.»[47]

неоліберальна політика і пов'язані з нею освітні нерівності, а також, стратегії освітніх інституцій в умовах комерціалізації

дослідження та осмислення ролі інтелектуалів та науковців у виробництві знання.

зміна організаційних типів у вищій – (postsecondary) освіті, розширення варіантів залученості у вищу освіту, що результувало у фокусі на невизначеність середовища та академічному управлінні, організаційних інноваціях, змінах у характері роботи академічних працівників.

Розвиток соціологічних досліджень у сфері соціології вищої освіти стає найбільш інтенсивним починаючи з 1960-х рр.[35] Кларк виділяє два основних тогочасних наукових фокуси соціології вищої освіти: сфокусований на нерівності в освіті та позаосвітніми факторами, що впливають на освітню та соціальну мобільність, академічні та професійні досягнення, практики відбору та дискримінаційні практики у вищій освіті. [35] Так, прикладом дослідження цього напрямку Кларк вважає дослідження Сівела і Шаха «Socioeconomic Status, Intelligence, and the Attainment of Higher Education» 1967 року, у якому автори проводять дослідження впливу соціоекономічного статусу та інтелектуальних здібностей студента на отримання вищої освіти. Використовуючи кількісний аналіз, здійснений на основі дослідження групи випускників шкіл Вісконсіна, вони віднаходять прямий вплив обох зазначених чинників на планування щодо здобуття вищої освіти та отримання вищої освіти.[46] До цього ж напрямку можна віднести дослідження Кларком «охолоджувальної» (cooling out) функції коледжів та молодших коледжів, спрямованої на згладжування освітніх амбіцій тих, хто показує низькі освітні результати. [36]

Проблема місця системи вищої освіти та доступу до вищої освіти також була розглянута представниками основних теоретичних напрямків в соціології. Так, представники функціоналізму розглядають вищу освіту у нерозривній єдності із суспільними трансформаціями, зокрема, збільшенням необхідності у вищому рівні освітніх компетенцій для виконання нових видів робіт та задач. [37] Відповідно, зростають освітні вимоги для персоналу на ринку праці. Зокрема, технічно-функціональна теорія освіти виходить з положень що кваліфікаційні вимоги у працевлаштуванні в індустріальному суспільстві зростають через постійне удосконалення технологій (відтак зменшується частка робіт, що потребують некваліфікованої праці та, водночас збільшуються кваліфікаційні вимоги до аналогічних позицій). Формальна освіта надає специфічні знання, необхідні для робіт, що потребують вищої кваліфікації і, таким чином, разом із кваліфікаційними вимогами зростають вимоги до освітнього рівня працівників. [36] Рендалл Коллінз у своєму дослідженні «Functional and Conflict Theories of Educational Stratification» (1971), а згодом і у праці «Credential society» говорить про хибні початкові положення цієї теорії, зростання освітніх вимог відбувається передусім всередині спеціалізацій, водночас, професійні навички необхідні для роботи у першу чергу здобуваються на робочому місці, а не у процесі отримання освіти.[37] Крім того, Коллінз спростовує тезу про те, що вищий освітній рівень означає вищу продуктивність праці працівника. [38] . Парсонс розглядає роль освітньої системи як такої, що «здійснює відбір індивідів і розподіляти людей для майбутнього статусу в суспільстві»[39] Розглядаючи взаємозв'язок освіти і та професії з погляду конфліктної парадигми, відзначає, що освіта є важливою за таких умов: «(1) тип освіти найчастіше відображає членство в певній групі статусів, і (2) ця група контролює зайнятість в конкретних організаційних контекстах.» [37] Інституції вищої освіти виконуючи таку «розподільчу» функцію, зберігають та репродукують існуючу нерівність, зокрема, це раніше згадана «охолоджувальна» функція закладів післяшкільної освіти.[39] З позицій

підходу відтворення [39] П'єр Бурдьє говорить про освітні інституції як такі, що відтворюють існуючі владні відносини.

Функціональний підхід виходить із бачення існуючого набору позицій, чийі вимоги мають бути задоволені робочою силою [37] «Фіксований попит на навички різних типів у будь-який момент часу є основним детермінантом того, хто буде обраний на які посади. Потім соціальні зміни можуть бути пояснені тим, як змінюються ці функціональні вимоги в процесі модернізації» [37] У той же час, звертаючись до питання організації вищої освіти, функціоналісти звертають увагу на роль дисциплінарного поділу та поділу праці усередині академічної професії.[47]

З точки зору конфліктної парадигми, освіта використовується як механізм для відбору та соціалізації індивідів до домінуючої культури. [39]

Другим напрямком досліджень стало дослідження впливу освітніх факторів на студентство. Зокрема, це дослідження студентських спільнот та субкультур, орієнтацій студентства щодо навчання та оцінювання. [35] Зокрема, це дослідження Бекера, Гіра і Х'югса «Making the Grade: The Academic Side of College Life» (1961), Ньюкомба «College Peer Groups» (1966) та інші. Згодом, на межі цих напрямків з'являється напрямок дослідження студентських рухів та причин студентських виступів, що загалом, на думку Кларка було вислідом актуального занепокоєння збільшенням кількості студентських рухів «. Проблема, яка швидко загострилася з заголовками на передній сторінці, також може швидко згаснути, якщо новини про студентів знову вийдуть на сторінку за об'явами або їм буде присвоєно низький пріоритет як проблема з університетськими містечками, коли такі питання, як фінанси та права факультету, виходять до на перший план» [35]

Іще одним напрямком у дослідженні вищої освіти стає дослідження системи вищої освіти та університетів як організацій. У соціологічному фокусі цього спрямування перебувають університетське адміністрування, цілі та місія університету. [35] «Основна увага до моделей має центральне значення для розуміння того, як коледжі та університети структуровані та ведуть себе як

організації, що відрізняються від динаміки в субструктурних підрозділах (департаментах, організаціях тощо), групах учасників в них (факультети, студенти, адміністрація, і т. д.), а також міжінституційні механізми серед них (асоціації, консорціуми, системи тощо).»[47] У цьому аспекті соціологія вищої освіти зближується із соціологією організацій [47]. «освітні проблеми не лише надто легко висувають соціологічні питання, але вони також стають озвученими навколо першочергових потреб адміністрації та державної політики»[47] – зазначає Бертон Кларк. У такому ключі дослідження вищої освіти спрямовані на завдання щодо актуального перетворення, виявлення та подолання проблем освіти. Так, як зазначає Росмері Дім, аналізуючи тенденції розвитку соціології вищої освіти в Великобританії, основними «бенефіціарами», на яких у такому випадку виявляються спрямованими соціологічні дослідження освіти стають спільнота освітян та освітницькі неурядові організації [40] Соціологія вищої освіти, стаючи на рейки практичного знання у контексті такого підходу, стає більше практичним інструментом і подеколи (як, зокрема, наводить на прикладі Великобританії Р. Дім) стає радше сферою застосування соціологічних теорій, аніж їх творення.[40] До цього напрямку також належать макродослідження, спрямовані на вивчення системи освіти, у тому числі національних систем вищої освіти у порівняльній перспективі.[35]

Соціологія вищої освіти є не єдиною галуззю, що намагається осмислити процеси, акторів та місце вищої освіти в суспільстві. Система вищої освіти та її окремі елементи стають об'єктом дослідження філософії, історії, економіки, психології, педагогіки та соціології. Соціологія вищої освіти є відгалуженням більш широкого напрямку теорій середнього рівня в соціології – соціології освіти. В окремий напрям та сферу досліджень, за Б. Кларком, соціологія вищої освіти починає викристалізовуватись у 60-ті роки ХХ ст, (незабаром після того як в окрему галузь розвивається та інституціоналізується соціологія освіти – її становлення припадає на 40-50-ті рр. ХХ ст, а в 1960 – соціологія освіти закріплює свої позиції інституційно – в Американській соціологічній асоціації

створена секція соціології освіти [5]). До цього дослідження вищої освіти та теоретизування про вищу освіту присутнє у роботах Дюркгейма, Вебера, Веблена. Окрім цього, освіта присутня у роботах Конта, Уорда, Дьюї, Мангейма.[5] Попри присутність фокусу на вищу освіту у роботах знаних соціологів на початку XX ст., дослідження вищої освіти знаходять своє продовження лише через кілька десятиріччя потому. Загалом, розвиток фокусів та спрямувань досліджень у галузі вищої освіти значною мірою був обумовлений соціальним контекстом та напрацюваннями і спрямуваннями у інших галузях соціології та суспільних наук.

Із зростанням фокусу на соціальній нерівності та неолібералізації суспільно-економічного життя витікають дослідження, пов'язані із нерівністю доступу до освіти, становлення нових форм організації вищої освіти, зі змінами економічного та політичного середовища виникають дослідження організаційних форм університетів (як вислід необхідності ефективного управління університетами). У фокусі дослідників від самого початку також перебуває академічна спільнота, її структура, статуси та ролі усередині неї.

Загалом, в умовах автономії певних освітніх інституцій, а також значного різноманіття систем освіти як на світовому рівні (між державами) так і подеколи на рівні самих інституцій (університетів, коледжів тощо) робить доволіскладним дослідження цієї теми на рівні абстрактних узагальнень. Соціологічні дослідження вищої освіти переважно є дослідженнями конкретних освітніх систем

1.3 Становлення соціології та суспільна роль соціолога

Знання про соціальну реальність (онтологічного критерію) та спроби її осмислення у історії соціальної думки починають відстежуватись істориками соціології з часів Античної філософської думки. Якщо, услід за Р. Ароном визначати соціологію як «дослідження, що претендує на науковий підхід до соціального як такого, чи то на елементарному рівні міжособистісних стосунків, чи то на мікрорівні великих сутностей, класів, націй, цивілізацій,

або, використовуючи поширений вислів «глобальних спільнот» [1, с13] Оскільки теоретична та емпірична її складова розвивались та оформлювались у систематичне знання у різний час[25], то відслідкувати точку початку розвитку соціології виявляється доволі складним: у одних підходах до власне соціологічного знання відносять протосоціологічний його етап, починаючи вести історію соціології із протосоціологічного етапу (філософія Античності), інші ж історики соціології вважають за доцільне вести історію власне соціологічного знання від французьких мислителів XIX ст. (Так, Р. Арон починає «відлік» соціологічного знання із ідей Монтеस्क'є[4, с.10]) Серед соціально-економічних передумов становлення соціології як науки виділяють, передусім, становлення капіталізму першої третини XIX ст., що, зокрема у промислово розвинених країнах, зокрема Англії та Франції супроводжувалось суспільними трансформаціями, нарощенням кризових явищ у суспільстві. «Реакція на ці процеси, природно, виявилася неоднозначною. Трудящі стали вдаватися до нових і потужних форм класового протиборства. Це в першу чергу рух луддитів (спрямований на руйнування машин, в яких робітники фабрик бачили своїх головних ворогів), потім Ліонського повстання у Франції, сілезьких - в Німеччині, чартистське спрямування Англії» [18, с. 14] Унаслідок цього відмічають появу запиту на осмислення цих процесів. «У соціальній думці першої половини XIX ст. існувало кілька форм реакції на ці процеси. Це були і утопічний соціалізм, і марксизм, і консервативне, і ліберальне спрямування та ін. Певною формою рефлексії соціально-економічного і політичного розвитку капіталізму стало виникнення нової науки про суспільство - соціології, яка повинна була пояснити природність і закономірність цього процесу і всього того, що могло бути з ним пов'язано.» [18, 14] У той же час, дослідники історії соціології визначають передумовою становлення її як науки не лише соціально-економічні чинники, а й природничо-наукові чинники (розвиток природничих наук, техніки та, насамперед наукового методу), та ідейно-теоретичні, як-от розвиток консервативних та ліберальних суспільних ідей, утопічного соціалізму. [18]

Інституціоналізація соціологічного знання та становлення соціології як науки може вести відлік від середини XIX ст. Хоча першим слово «соціологія» як означення галузі знань у обіг вводить Е.Ж. Сійєйс[20], виокремлення специфічної області знань, як специфічного наукового фокусу, традиційно починають із виокремлення Огюстом Контом сфери під назвою «соціальна фізика», а згодом і «соціологія», та супутнього визначення таких категорій як соціологічне дослідження, соціологічний закон, загальна соціологія тощо. [21]

У лекції №47, 4-го тому «Курсу позитивної філософії» Конта, що істориками соціології визначається як такий, де дається перша дефініція та окреслення соціології як науки³, Конт визначає її як «додаткову частину натуральної філософії, яка позитивно вивчає сукупність основних законів, що відносяться до соціальних явищ. » [21]. «У другій половині XIX ст, вже по смерті Конта, також, починають з'являтися журнали та праці впливових тогочасних мислителів із словом «Соціологія» в заголовку: *The Study of Sociology* (1872/73) та *Principles of Sociology* (1876-96) Герберта Спенсера, *Grundriss der Soziologie* (1885) Людвіга Гумпловича: *Die Soziologische Staatsidee* (1892) та *Soziologie und Politik* (1892), праця Дюркгейма *Les regies de la methode sociologique* (1895) та декілька есеїв Георга Зіммеля (наприклад: *Zum Problem der Soziologie* (1894) та *Soziologie der Familie* (1895))» [44] Ідеї Конта справили вплив зокрема й на тогочасну американську соціологічну думку. Зокрема в Америці на той час виходять праці із назвою нової дисципліни *Sociology for the South* (1854) Джорджа Фічгу та *A Treatise on Sociology* (1854) Генрі Х'юга, а згодом – Лестера Френка Ворда *Dynamic Sociology* (1883)[44].

Становлення соціології як академічної науки та академічної дисципліни, тобто її професіоналізація та академізація як складові процесу інституціоналізації [14, с30] може вести початок від створення спеціалізованих інституцій – департаментів в університетах та внесення спеціалізованих курсів до програм університетської освіти з одного боку (з боку академізації) та створення наукових спільнот і періодичних видань (як процес

³ «Це перша наукова праця, в якому поняття "соціологія" сконструйовано, обґрунтовано і послідовно застосовано до побудови теорії та методології соціологічної науки»[31]

професіоналізації). Попри те, що серед зачинателів соціології було доволі мало академічних вчених (а ті, хто був причетним до університетів, мали академічні посади протягом нетривалого часу), соціологія – як новий напрям поступово знаходила місце у вищих навчальних закладах Європи.[14 с.30] Поява перших академічних курсів із соціології у Західній Європі відбувалась неодноразово. Якщо у Франції свій курс із освіти та соціології в університеті Бордо Еміль Дюркгайм починає у 1887, а у 1895 у тому ж університеті з'являється кафедра суспільних наук (Social Sciences) то в Англії та Австрії перші соціологічні академічні інституції виникають лише після Другої світової війни (1946 – перша посада професора соціології у Віденському університеті, 1949 – поява кафедри соціології в Лондонській школі економіки)[44]. У Центральній та Східній Європі соціологія в академічному просторі з'являється у 1890 р. як соціологічний семінар в Чеському університеті (Прага), та 1896 в Бухарестському університеті, в 1919 році кафедра соціології з'являється в університеті Варшави. [44] В американських університетах, академічне визнання соціології приходить раніше: в 1875 році у Єльському університеті вперше викладається курс спенсерівського еволюціонізму, згодом у 1883 подібний курс викладають в університеті Арканзасу. [44] Найбільш давнім суто соціологічним курсом у США є курс «Elements of Sociology», прочитаний у 1890 Френком Блекмаром в Університеті Канзасу. У 1892 у Чиказькому університеті створено першу кафедру соціології в США. [48] За Ю. Давидовим, суттєвою різницею у інституціоналізації та, зокрема, академізації соціології стало її формування у чи поза стінами університетів, що відображало, загалом засади функціонування університетської освіти у цих контекстах. «Американці створювали соціологію в основному після того, як отримували доступ до університетської кафедри. Звідси її прикладний і реформістський відтінок» [15, с. 31] У «незахідному» світі академічні курси та соціологічні публікації з'являються переважно усередині ХХ ст., попри те, що академічна діяльність у даному напрямку починається з початку ХХ ст. «Соціологія стала дисципліною, що практикується в інших країнах світу лише

після 1945 року. Проте варто зазначити, що в Індії вчення про соціологію було викладено в 1914 році в Університеті Бомбей та в Калькутті з 1917 року. У Бомбеї 1919 р. В Індії було засновано перший кафедру соціології (Srinivas and Panini 1973: 186-87). У Колумбії перші книги з "соціологією" у заголовках були опубліковані в 1930-х роках»[44]

Наукові та науково-професійні спільноти у галузі соціології, ставали центрами інституціоналізації цієї науки. Такі організації виникають у Франції , L'Institut International de Sociologie (1893), L'Annee sociologique, очолюваний Дюркгеймом. Німеччина - Verein fuer Sozialpolitik (1872), Deutsche Gesellschaft fuer Soziologie (1909), Rivista italiana di sociologia (1897) – в Італії, Soziologische Gesellschaft (1907) - Австрія, The British Sociological Association (1951) – Великобританія.[44] У нерозривній єдності із діяльністю спеціалізованих товариств, була започаткована діяльність наукових журналів в галузі соціології, що слугували майданчиком професійної та наукової дискусії.

Проте, розглядаючи становлення суспільних наук Пітер Вагнер та Б'йорн Віттрок [42] приходять до висновку, що інституціоналізація суспільних наук мала певні особливості:

- інституціоналізація науки не може бути зведена до її «автономізації» (себто закріплення дослідження певної сфери суспільної реальності як сфери наукової активності, оскільки під час свого становлення, сфера діяльності кожної з суспільних наук перебувала все ще в синкретичному стані)
- інституціоналізація науки не завжди відбувається як академічна інституціоналізація – вона може носити передусім характер суспільних та політичних ідей та рухів
- не завжди інституціоналізація суспільних наук проходить у ситуації чіткого та однозначного прийнятого розуміння теоретичних та методологічних відправних точок, та концепції соціальних наук взагалі.

- не завжди суспільно-економічний, політичний, академічний та історичний контекст становлення соціальних наук призводить до їх виникнення та виокремлення як дисциплінарно сегментованого знання
- нарешті, знання у суспільних науках вирізняється відсутністю стабільності та спадкоємності у теоретизуванні. [42]

Як видається складним відслідкувати початок виділення та «автономізації» соціологічного знання, так само видається складним прослідкувати початки соціології соціології, оскільки спроби цієї науки відрефлексувати саму себе та свою суспільну роль, як і роль соціолога як вченого та фахівця.

Так, Конт, вибудовуючи своєрідну ієрархію наук за критеріями від абстрактного до конкретного, та відповідного наростання комплексності предмету науки розташовує соціологію на верхівці ієрархії, як таку, що не зводиться до індивідуального, та що, в свою чергу мусить задавати гуманітарний напрям, мету щодо інших наук. «В соціології всі нижчі за ієрархією науки мають отримати своє повне усвідомлення, що затверджувало б їх вищий, суспільний смисл» [4, с.75] у Той ж час, Конт у своїй «Позитивній політиці» прагне перетворюючого насамперед, домінуючого потенціалу науки та наукової спільноти. [14] Соціолог у баченні Конта виступає передусім як соціальний реформатор: «В його концепції соціолог в будь-якій галузі знання виступає як третейський суддя, стурбований благами людей.»[7]

За Вебером, соціологічна наука та соціологічна професія як професія вченого існує в загальних тенденціях спеціалізації наукового знання «Не тільки зовні, але і внутрішньо справа йде таким. чином, що окремий індивід може створити в сфері науки щось завершене тільки \ за умови найсуворішої спеціалізації. Всякий раз, коли дослідження вторгається в сусідню область, як це часом у нас буває - у соціологів таке вторгнення відбувається постійно, до того ж за необхідності, - у дослідника виникає смиренне усвідомлення, що його робота може хіба що запропонувати фахівцеві корисні постановки питання, які

того при його спеціальній точці зору не так легко прийдуть на розум, але що його власне дослідження неминуче повинно залишатися надзвичайно недосконалим.» [29] Представник суспільних наук, за Вебером бере участь у творенні духовного життя як духовного виробництва. [29] Загалом, у суспільних науках, зазначає Вебер, значного сенсу набуває «Віднесення до цінності», та свобода від оцінки. Попри те, що за Вебером, для соціальних наук важлива інтерпретація – розуміння понять в культурному їх значенні «Сенс явищ культури передбачає співвіднесення їх з ідеями цінності: "Нікчемна частина індивідуальної дійсності забарвлюється нашим інтересом, обумовленого ціннісними ідеями, лише вона має для нас значення, і викликано це тим, що в ній виявляються зв'язки, важливі для нас внаслідок їх співвіднесеності з ціннісними ідеями. Тільки тому - і по скільки це має місце - даний компонент дійсності в його індивідуальній своєрідності представляє для нас пізнавальний інтерес "» [20] Суспільні науки, зазначає Вебер, з'являються, передусім як «техніка» покликана діяти в інтересах практичних перетворень «Всі ми знаємо, що наша наука, як і інші науки (за винятком хіба що політичної історії), що займаються інститутами і процесами культури, історично вийшла з практичних точок зору. Її найближча і спочатку єдина мета полягала в розробці оціночних суджень про певні політико-економічні заходи держави. Вона була «технікою» в тому ж сенсі, в якому такою в області медицини є клінічні дисципліни. Відомо, як такий стан поступово змінювалося, хоча принципове роз'єднання в пізнанні «суцього» і «що повинно бути суцим» не відбулося. Цьому сприяла як думка, що господарські процеси підпорядковані незмінним законам природи, так і думка, що вони підпорядковані однозначного принципом еволюції і, отже, «те, що має бути суцим» збігається в одному випадку з незмінно «суцим», в іншому - неминуче «таким стає» » [11, с. 345]). Попри нерозривний вплив культурних «універсальних» цінностей та невід'ємної суб'єктивності у виборі дослідницького фокусу, Вебер говорить про ряд усвідомлень, щодо «практичних оцінок» в суспільних науках: необхідності виявлення ціннісних аксіом, на яких базуються позиції, дедукції

наслідків для позиції, що здійснює оцінку, виявленні фактичних наслідків при практичному втіленні постулатів практичної оцінки з «аксіологічної» позиції. [11]. Як виразника знань, виразника позиції Вебер закликає представника суспільних наук говорити лише тоді, коли йому мають можливість опонувати. Зокрема, коли він ставить соціолога (розглядаючи його як академічного вченого) за університетську кафедру, то вимагає від нього ціннісної нейтральності та спроможності займати критичну позицію, спроможності дистанціюватися від усіх точок зору: «Втім, політикою не повинен займатися в аудиторії і викладач. І перш за все в тому випадку, якщо він досліджує сферу політики як вчений. Бо практично - політична установка і науковий аналіз політичних утворень і партійної позиції - це різні речі.» [29]

Позиція Маркса, хоч він і не ідентифікував себе власне соціологом, є показовою для розуміння ролі ним суспільних наук не лише як осмислення, а й перетворення соціальної дійсності. Відома 11 теза із «Тез про Фейєрбаха»: «Філософи лише по різному пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його.» [22] – є показовою для розуміння розгляду Марксом ролі філософа (а разом і представника суспільних наук) та наукової діяльності, передусім, як такої, що мусить слугувати інтересам суспільства, бути ангажованою та мати практичне втілення.

Суспільні зміни впливають не лише на її інституційні зміни соціології, а й на характер соціологічного теоретизування. Як зазначає Штомпка, соціолог теоретик (а разом як і соціолог-практик) у своєму стикається із суспільною *потребою* у вирішенні проблеми. При чому, ця суспільна потреба і суспільна проблема заздалегідь визначені суспільством. Передусім – на рівні «здорового глузду» - тобто першому повсякденному, ненауковому рівні інтерпретації. [28] «Суспільство, за яке намагається нести відповідальність теоретик, не розташоване десь там, далеко, чекаючи, щоб його науково визначили. Воно вже витлумачено, осмислено, розміщено по полицях конкретних проблем або категорій його членами, простими людьми»[28] Роль соціолога – забезпечити інтелектуальні орієнтири суспільства. [28] У періоди криз, «чітка та зрозуміла»

систематизація на рівні повсякденного знання дає хибу і потребує нового знання, що, проте не задовольняється знанням про саме явище, а потребує знання про саме суспільство. Роль соціального теоретика у цьому випадку – надати «горизонт можливостей». При чому, різні потреби, різні проблеми і суспільні запити народжують різні типи теоретизування (і в тому числі, це можна говорити й про емпірію).

Щодо теорій, то за Штомпкою, можливі наступні її види, залежно від стану та потреби в якій перебуває суспільство:

«Синдром агентності» - виходячи із потреби суспільних перетворень та як вислід постановки питань про контролюючі групи і агентів та відтворення суспільства агентами: «Інакше кажучи, бачать в собі потенційно значущих дійових осіб, агентів. Такий спосіб мислення породжує питання: хто (а не що) викликає зміни? Хто несе відповідальність саме за такий напрям процесів, що відбуваються? Які соціальні групи їх стимулюють *сui bono*?»[28], породжує «теорії агентів», покликані пояснити відтворення соціальної структури індивідами, а також міри, до яких суспільна структура є визначником життя та вчинків індивіда.

«Історичний синдром» - як спроба пошуку історичної обумовленості соціологічних закономірностей. «Люди дивляться на свого часу лише як на відрізок більш широкого потоку історії. Вони оцінюють свою діяльність в пошуках коренів, традицій, генеалогії сучасного суспільства. Вони заглядають вперед, намагаючись уявити майбутнє перебіг подій. І питають: що нас чекає?»[28]

«Велика теорія» - швидкі та фундаментальні і всесторонні зміни стимулюють до появи загальні та комплексні теорії суспільства. «Такі теорії, одного разу сформульовані, в подальшому здатні використовувати механізм рефлексії в набагато більшій мірі, ніж інші види соціологічного знання.»[28] У той же час, тоді і лише тоді такі теорії виявляються дієвими, коли функціонують, якщо доходять до повсякденного рівня розуміння та інтерпретації і в результаті визначають вчинки людей. [28] «Саме така здатність

суспільної свідомості несе відповідальність за безперечний факт, що частина теорій має велике практичне значення, а частина - ні.»[28] Тоді соціологія наділяється перетворювальною силою.

Один з дослідників та засновників соціології соціології, або ж рефлексивної соціології А.У. Гоулднер фокусується на важливості усвідомлення соціології та соціологів, відступаючись від «традиційного» для соціолога поділу ролей на суб'єкт та об'єкт дослідження. Говорячи про призначення соціології соціології Гоулднер зазначає: «Завдання такої соціології - піднятися над рутиною соціологічної діяльності, виявити її явні (видимі, усвідомлювані) і неявні (невидимі і часто неусвідомлювані, несформульовані) базові передумови.»[13] Гоулднер стверджує важливість для соціології не лише загальносуспільних, історичних та загальноінтелектуальних трендів і тенденцій, а і особистих рис соціолога як члена суспільства, особистості, виразника тієї чи іншої політичної позиції. «Соціолог, каже Гоулднер, така ж людина, як всі інші, і як звичайна людина соціолог з дитинства засвоює безліч неявних базових передумов, які в подальшому впливають на соціологічне мислення і привертають соціолога до тих чи інших онтологічних або методологічних орієнтацій.» [13] Теорія, будучи успішною за умови співпадіння настроям та тенденціям (і покликаючись до життя, відповідно, існуючими умовами та інтелектуальними запитами), залежить від досвіду теоретика [13]

За Гоулднером, соціолог виходить не лише з позиції представника історичної, економічної, культурної та інтелектуальної позицій. Фокус та візія соціолога великою мірою детермінується його особистим досвідом та інтересами. Загалом, Гоулднер виділяє два основних типи передумов, що притаманні соціологічним теоріям: експліцитні передумови – або ж постулати та неявні базові передумови. [13] «Базові передумови надають певні підстави для вибору постулатів і є невидимим цементам, сполучною постулати один з одним. З самого початку і до кінця вони впливають на формування теорії і на ті дослідження, до яких вона веде»[13] Ці базові теоретичні зновки існують у

двох видах від більш широких (уявлення про світ взагалі) до більш вузьких, які автор називає «доменними передумовами/теоретичними засновками», що стосуються однієї сфери-домену: уявлення про людину, уявлення про суспільство тощо. [13] Базові доменні засновки є невіддільними від особистості соціолога «їх не вибирають з точки зору їх передбачуваної корисності. Це відбувається тому, що вони інтерналізуються в нас задовго до досягнення нами інтелектуальної зрілості.»[13] Базові доменні засновки впливають на хід постановки дослідницького питання, на визначення об'єкту і предмету. «Як би не розрізнялися соціологи в інших відносинах, всі вони прагнуть пізнати в соціальному світі щось видається їм цілком реальним; і якої б філософії науки вони не дотримувалися, вони прагнуть пояснити його з точки зору чогось по їх відчуттю реального.» [13] Окрім того, Гоулднер зазначає, що соціологічне теоретизування не здійснюється соціологом наодинці. На будь-якому чи то асистетському чи то рівні наукового консультанта дослідження буде підпадати під вплив кількох дослідників із власними передумовами, вихідними точками та «інтуїтивністю» у визнанні теорій та об'єктів. Окрім того, саме визначення ситуації є залежним від позиції науковця як експерта у галузі, тобто того, хто володіє непвсакденним знанням щодо об'єкту. «Таким чином, «змінні», які досліджує соціолог, часто вже не існують для непрофесіоналів; їх не бачить непрофесіонал, коли оглядається навколо. По суті, методології високою науки створюють прірву між тим, з чим має справу соціолог як соціолог, і тим, з чим він (подібно до інших) стикається віч-на-віч як звичайна людина, на досвіді пізнає своє власне існування» [13] Про це як про «епістемоцентризм науковця» згадує і П'єр Бурдьє у «Рефлексивній соціології»: «Ставлення до поняття «рідні» в антрополога, що вибудовує генеалогію, неймовірно далеке від того, що має глава кабінського клану, вирішуючи практичну і нагльну проблему пошуку відповідної дружини для свого сина. Так само і соціолог, котрий вивчає, наприклад, американську освітню систему, розглядає школу зовсім інакше, ніж батько, що шукає хорошу школу для своєї доньки» [22, с. 14]. І хоч з одного боку, представниками радикальної візії соціологу відірваність та

незастосовуваність теоретичних положень до власної діяльності ставиться у винуватину «невдоволення молодого радикала часто викликається тим, що соціолог і теоретик не є цілісною натурою і що його життя не є послідовним втіленням його власних цінностей..»[13] Так і, своєю чергою, соціолог не може «підвестись» над соціальним світом і своїми теоретичними засновками і не може не усвідомлювати своєї позиції: «Тільки-но ми починаємо спостерігати (theorein) соціальний світ, ми вводимо до сприйняття цю світ упередження, пов'язане із необхідністю повністю залишити цей світ для того, щоб вивчати його, описувати чи говорити про нього. Це теоретистське чи інтелектуалістське упередження полягає у тому, що ми забуваємо вписати до вибудованої нами теорії соціального світу той факт, що теорія є продуктом теоретичного погляду «споглядального ока»» [22,с. 18].

Про детермінованість соціологічних пошуків соціологом, Чарльз Райт Мілс зазначає, що витoki дослідницького погляду (діяльності соціолога як дослідника, як викладача) залежить від класової позиції соціолога та соціологічної професії. «Суспільствознавець, як правило, відноситься до своїх життєвих умов, статусу і влади до середнього класу. Його рід занять і коло соціальних взаємодій дають йому у вирішенні структурних проблем суспільства приблизно ті ж шанси, якими має в своєму розпорядженні простий громадянин, оскільки ці проблеми не можна вирішити чисто інтелектуальним зусиллям або в приватному порядку.»[24] У статті «Професійна ідеологія соціальних патологів» на основі підручників праць низки американських соціологів на тему соціальних патологій, Мілс показує, що уявлення про патологію відповідає їх уявленням як уявленням абсолютно залежним від контексту їх походження (якщо соціолог є вихідцем із невеликого містечка, його уявлення про патологію і про те, що вважати патологією буде резонувати із уявленням про патологію жителя невеликого містечка, вихідця із середнього класу).[24]

Мілс у роботі «Соціологічна уява» виділяє три, на його думку, оманливі напрями в суспільних науках та соціології зокрема, що можуть домінувати в

соціологічній науці (автор, передусім, апелює до американської соціологічної думки) та соціологічній професії, скеровуючи дослідження у хибне русло:

«Висока теорія» - до цього напряму автор відносить теоретизування максимального рівня абстракції, які попри свою амбіційність дати універсальне всеохоплююче пояснення та системний опис суспільства і його систем не в змозі діяти та давати пояснення на рівні конкретних соціально-історичних явищ та феноменів. «Залишаючись в рамках «Високої теорії», її послідовники ніяк не можуть спуститися з висот своїх генералізацій і розглянути конкретні проблеми в їх історичному та структурному контекстах. Через нездатність цих вчених бачити справжні проблеми реальність практично зникає зі сторінок їхніх праць, в результаті чого починає переважати надумана і нескінченна опрацювання дефініцій, що не розширюють наше пізнання і не сприяють кращому усвідомленню власного досвіду» [24] За Мілсом, такому погляду відповідає «фетишизація поняття», фокус на синтаксисі натомість значенню. Соціологія такого штибу, вважає Мілс, не може дати пояснення аномаліям історичного процесу.

«Абстрактний емпіризм», на противагу попередньому спрямуванню, занадто «захопленому» теорією є прив'язаним до конкретного методу, конкретної логічної операції: «абстрактний емпіризм процесу пізнання характеризується тим, що дослідниками вихоплюється приватна операція, яка цілком ними оволодіває.»[24] Специфікою цього підходу є фокус на емпіричні соціологічні дослідження проте без теоретичної амбіції – спроби та спроможності дати змістовне теоретичне пояснення досліджуваного явища. Виявом такого типу соціологічних міркувань є сфокусованість на масові опитування і кількісні характеристики, поза якими основні передумови та теоретичні значення практичних індикаторів залишаються непоясненими «Фактично ключові терміни, запозичені з інших напрямків, до сих пір не «переведені» і, як правило, співвідносяться з вельми туманними «показниками» «соціально-економічного статусу»»[24] Цей підхід, з одного боку апелює до бачення соціології як «методології для інших суспільних наук», а з іншого боку

– результатом такого піходу є погиблення спеціалізації у самій соціальній науці.[24] Наводячи погляди Пола Лазарсфельда Мілс говорить про зведення соціологічної програми таким чином до трьох задач: соціолог як першопрохідець, що займається тими сферами, якими ще ніхто не займався, соціолог як інструментальник – що створює пізнавальні інструменти щодо нового явища для інших суспільних наук та важливим є попри те збереження позиції соціолога як інтерпретатора – як такого, що відповідає на питання, а не лише виконує «описову» функцію. [24] Позицію абстрактного емпіризму, Мілс виражає у Лазарсфельдовій тезі «Емпіричні науки, - стверджує Лазарсфельд, - повинні розробляти спеціальні проблеми і розширювати знання за допомогою додавання результатів численних тривалих і кропітких детальних досліджень.»[24] Вислідами позиції звуження дослідницького фокусу та цього спрямування Мілс вважає психологізацію (як наслідок звернення до все більше і більше конкретних і часткових проблем) та комерціалізацію досліджень (через високу вартість). «Вузька спрямованість досліджень може диктуватися гідною захоплення вимогливістю до точності і надійності даних, а, крім того, поділом інтелектуальні праці, спеціалізацією, проти якої знову-таки навряд чи варто заперечувати. Але ми маємо право поставити запитання: якщо вузька спеціалізація досліджень проголошується наслідком поділу праці в рамках цілісної програми соціальної науки, то де інші «розділи» цієї «праці»? І якою є сама «праця», всередині якої вузькі дослідження складаються в більш широкую картину?»[24]

«Ліберальний практицизм» у якому Мілс «звинувачує», передусім американську соціологічну традицію і практику, «це, безумовно, схильність до розрізнених досліджень, накопичення окремих фактів і проходженню догми про плюралістичної причин соціальних явищ» [24] Це, зокрема сфусованість на стабільності (підтримці порядку) і виявленню «патологій». «Ліберальний практицизм схильний до аполітичності або свого роду демократичного опортунізму. Коли його прихильники стосуються політики, її «патологічність» закріплюється в таких термінах, як «антисоціальна спрямованість» або

«корупція»».[24] Ліберальному практицизму притаманний чіткий вираз залежності між статусною позицією соціолога-дослідника та характером і типом проблем, які він визначає та досліджує. Яскравим виразом такого підходу є вищезгадувана праця «Професійна ідеологія соціальних патологів». У зв'язку із цим напрямком Мілс приділяє увагу соціологічній освіті, як такий, що формується (на рівні викладачів та укладачів підручників) представниками такого підходу. На думку Мілса «Ліберальний практицизм це моралізує соціологія повсякденності» [24]

«Неліберальний (антиліберальний) практицизм» зводиться на думку Мілса до проблем із забезпечення ефективного управління. Соціолога перестають хвилювати питання змін у суспільстві, проте його починають турбувати питання ефективного управління. «Новий практицизм народжує нові уявлення про суспільне життя і суспільствознавців. З'являються нові інституції, в яких стверджується обмежений практицизм: центри вивчення соціальних відносин в промисловості, дослідні бюро університетів, відповідні дослідні відділи в корпораціях, в авіації і уряді. »[24] Такий тип соціологічних досліджень та «соціології» виявляється пов'язаним із інтересами еліт, та виконувати «замовлення еліт» «Вони визначають проблему моралі в дуже вузьких рамках і своїми методиками намагаються показати замовникам-менеджерам, як вони можуть поліпшити моральний стан найманих працівників усередині існуючої структури влади.»[24] Соціологія, у такому випадку, стає у деякій мірі, соціальною інженерією. Такий тип, на думку Мілса породжує неопозиційно налаштованих до правлячих еліт фахівців. [24]

Мілс, критикуючи сучасну йому американську соціологію, стверджує небезпеку «абстрактно-емпіричних» підходів у поширенні та легітимації «бюрократичного духу».

Мілсу, у зв'язку із його рефлексіями щодо соціології належить концепція «соціологічної уяви» - як необхідного інструменту осмислення світу. Так, соціологічна уява «багато в чому залежить від можливості переходити від однієї перспективи до іншої і в процесі цього будувати адекватне уявлення про

суспільство в цілому і його компонентах.»[24] Соціологічна уява є, у той же час, рефлексивною: «Першим результатом соціологічної уяви і першим уроком заснованої на ньому соціальної науки є розуміння того, що людина може досягнути придбаний життєвий досвід і вивірити власну долю тільки тоді, коли визначить своє місце в контексті даного часу, що він може дізнатися про свої життєві шанси тільки тоді, коли зрозуміє, які вони у тих, хто перебуває в однакових з ним умовах. З одного боку, це болісний урок, з іншого - чудовий.»[24] Мілс, також виділяє дві (а потім Штомпка доповнює ще третю) моделі соціології: елітарну – спрямовану на групи, що мають владу та популістську – де «референтна група складається із рядових членів суспільства» [28], третьою ж виступає академічна модель – спрямування на академічну спільноту.

На здатності об'єктивувати себе як на одному із найважливіших засновків соціологічної науки і соціологічної практики наголошує Бурдьє. Соціологія соціології – наголошує він є «фундаментальною складовою соціологічної епістемології» Вихідними положеннями соціології має ставати об'єктивація самого автора. Проте така об'єктивація власного положення має стосуватись «детермінант, притаманних самій його інтелектуальній поставі, науковому погляду, що він чи вона скеровує на соціальний світ» [22, с.17] Розглядаючи академічну сферу як поле боротьби, Бурдьє зазначає важливість об'єктивації соціологом позиції не лише широко – у наявному культурному, політичному, економічному полі, а й у академічному просторі позицій: «необхідно об'єктивувати не (лише) індивіда, який здійснює дослідження у власній індивідуальній ідіосинкразії, але також позицію, яку цей індивід займає у академічному просторі», і упередження, притаманні позиції «поза грою» [22, с.20]

Майкл Буравой у своїй промові «За публичну соціологію», виділяє чотири пов'язані антагоністичні типи соціологічного знання, а отже і поділи соціологічної праці: професійне, прикладне, публічне і критичне. [9]

За М. Буравим, кожен із пунктів є важливою складовою соціології перебуває у нерозривній єдності із іншими типами соціологічного знання та практики. Буравий називає такий умовний поділ радше ідеально-типови. Функції можуть поєднуватись як у напрямках так і у конкретних особистостях дослідників. [9] Ці типи соціологій можуть бути як академічними, так і позаакадемічними – реалізовуваними у інших і у поєднанні з іншими сферами суспільного життя. Замість того, щоб визначати певні особливості і спрямування соціологічного знання як певний вид хиб, Буравой наголошує, що почасти таке знання є рефлексивним, почасти – може і має зводитись до інструментального типу знання. Кожному із типів та характерів цих «соціологій» притаманні свої функції і, таким чином, вони становлять систему.

Так, кожному із виокремлених типів притаманний свій тип знання, істини, легітимності, політики та своя патологія.

Для кожного із цих знань Буравой визначає їх наступним чином:

Типи соціологічного знання за М. Буравим та їх характеристики [9]

	Академическое	Вне-академическое
<i>Инструментальное</i>	<i>Профессиональная</i>	<i>Прикладная</i>
Знание	социология	социология
Истина	Теоретическое/эмпирическое	Конкретное
Легитимность	Соответствие	Польза
Ответственность	Научные нормы	Эффективность
Политика	Коллеги	Клиенты
Патология	Профессиональный интерес к себе самой	Вмешательство политики
	Самореферентность или Самодостаточность	Сервильность
<i>Рефлексивное</i>	<i>Критическая социология</i>	<i>Публичная социология</i>
Знание	Фундаментальное	Коммуникативное
Истина	Нормативность	Консенсус
Легитимность	Моральное видение	Значимость
Ответственность	Критически настроенные интеллигенция	Определенные группы общества
Стратегия	Внутренние дебаты	Публичный диалог
Патология	Догматизм	Популизм

Професійна соціологія є основним постачальником теоретичного знання. Вона є необхідною умовою функціонування усіх інших «соціологій», саме вона задає «концептуальні межі» дослідження. [9]

Прикладна соціологія – орієнтована на замовника і покликана здійснити легітимацію вже наявного знання у певних сферах.[9]

Публічна соціологія виконує функцію діалогічності між соціологами/соціологічною спільнотою та масовою аудиторією, непрофесійною публікою. [9]

Критична соціологія переосмислює роль дослідницьких програм професійної соціології. «Критична соціологія – совість професійної соціології, так само як публічна соціологія – совість прикладної»[9]

Положення соціолога на цій системі координат з одного боку, обумовлюється чинником його статусу у науковій (соціологічній) спільноті (так, наприклад, Буравой зазначає, що для дослідників, що займають високі позиції в академічній ієрархії більш притаманна належність до одразу декількох напрямків, а маргіналізованим у академічному полі соціологам притаманний вибір публічної соціології як напрямку діяльності) [9] Конфігурації цих соціологій зустрічаються у різних інституціях (зокрема – університетах) у

різному вигляді. [9] Окрім того, крім розрізнення за інституціями можна говорити про розрізнення контексту на рівні суспільств, що визначає стан та положення науки, освіти, та статусу інтелектуалів в суспільстві.

Таким чином, соціологія виникає як спроба осмислення суспільних та політичних процесів у першій половині XIX ст, хоча осмислення суспільних процесів бере початок набагато раніше. Інституціоналізація соціології як її академізація та професіоналізація відбуваються з різною інтенсивністю у Європі та США. Соціологія та її становлення пов'язане не лише із дослідженням, а й із викликами та необхідностями суспільних змін. Рефлексія соціології стосовно її ролі та ролі соціолога в суспільстві та науці починається, власне, від початку самої соціології як науки. Так, з одного боку соціологія має ставати інструментом для перетворення суспільства, а з іншої – виступати лише у ролі дослідника-спостерігача. Ще класики соціології зазначали, що соціолог не може бути ціннісно нейтральним – він може лише зазначати і усвідомлювати ті засади, на яких ґрунтується його позиція. Так, засновки, на яких ґрунтується те чи інше соціологічне теоретизування може виходити з одного боку із потреби теоретичного осмислення суспільних змін та проблем (тобто задаються суспільно-історичними умовами) а з іншого боку – детермінуються позиціями самого соціолога як на рівні статусу та позиції, так і на рівні досвіду. Умови, установки і аудиторії впливають на характер соціологічного знання та «соціологічний поділ праці». Соціолог та соціологія не можуть звільнитись від обумовленості свого знання власною позицією, тому існує необхідність об'єктивації соціологом себе як дослідника, тобто виокремлення власних передумов та «доменних засновків». Для самої ж соціології таку – рефлексивну роль грає критична соціологічна теорія та публічна соціологія.

РОЗДІЛ 2. СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ

2. 1. Становлення та інституції здійснення соціологічної освіти в Україні

Соціологічна освіта в Україні, так само як і соціологічна наука проходить у своєму становленні дві хвили інституціоналізації. Дорадянська українська соціологічна думка розвивалась в лоні інших суспільних та гуманітарних наук, представники історії, економіки, філософії ХІХ здійснювали рефлексії щодо актуальних соціологічних теорій, робили спроби концептуалізувати нову науку, пояснити суспільні процеси, послуговуючись її теоретичними побудовами. В українському університетському середовищі ще з кінця ХІХ ст. (проте витoki української соціальної думки прослідковуються ще з ХVІІ ст.). До найбільш відомих ранніх українських соціологів відносять зокрема, Олександра Строніна, до зачинателів соціологічного підходу відносять Володимира Лесевича, Івана Лучинського, Миколу Грота, Максима Ковалевського, Миколи Зібера, Федіра Вовка, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Грушевського. Також, до цього етапу відносять просвітницьку діяльність Женевського гуртка, товариства «Громада» Південного відділу Російського географічного товариства. [8]. Зазначені науковці працювали у лоні суспільних та гуманітарних наук, що були інституціоналізовані раніше. Це історія, філософія, економіка. Розвиток соціологічної теорії українськими вченими відбувався у тому числі в стінах українських університетів. Так, приміром, Лучинський, що здійснював спроби розглянути структуру суспільства у рамках позитивістської парадигми – займав посаду професора історії (1845 – 1918 рр.) у Київському університеті[8]Микола Грот (1852-1899 рр.), що здійснював рефлексії на тему місця соціології в системі наук, займав посаду у Ніжинському історико-філологічному інституті, Микола Зібер (1844-1888 рр.) до своєї еміграції був професором кафедри політичної економіки та статистики Київського університету. [8]Михайло Драгоманов (1841 – 1895 рр) викладав у Київському університеті. Зазначається, що Драгоманов в часи свого викладання в Київському університеті «ознайомив студентів університету з

соціологією»[30]. Таким чином, початки інституціоналізації академічної соціології наприкінці XIX – XX ст. відбувались у спільнотах інтелектуалів та університетах, що в свою чергу, поклало початок впровадженню соціології у вищу освіту (передусім у межах академічних курсів та їх елементів та поява підручника).

На початку радянського періоду соціологія як напрям та дисципліна втрачає місце в університетах, так само як і втрачає визнання та офіційний статус. «Переломним етапом і в той же час початком нового періоду в післяреволюційному розвитку вітчизняної соціології слід вважати 1922, коли В.І. Ленін поставив питання про комуністичний контроль програм і змісту курсів з суспільних наук; багатьом професорам у зв'язку з їх ворожим ставленням до марксизму була заборонена викладацька діяльність. Наприкінці 1922 року в усіх центральних університетах закрилися кафедри загальної соціології. »[16] «У листопаді 1922 РНК РРФСР прийняв постанову «Про встановлення переліку обов'язкових для вузів суспільних дисциплін», яке вводило в вищій школі вивчення історичного матеріалізму, політичної економії, історії ленінізму, історії соціалізму. Особлива увага приділялася пропаганді і вивченню теоретичної спадщини основоположників марксизму» [16] Для вищої освіти характерне впровадження у цикл суспільно-гуманітарних наук (та почасти заміна суспільних наук) викладанням теорії історичного матеріалізму, діалектичного матеріалізму, наукового атеїзму наукового комунізму. Ці напрямки, зокрема, замінюють і суспільно-політичні науки як напрямки підготовки фахівців у ВНЗ⁴.

У 20-30 роки XX ст, певним інституційним осередком соціології був «соціально-економічний відділ з кафедрою соціології, де у період 1923 - 1930 рр. виходили “Записки соціально-економічного відділу»[8] Також, при інститутах Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів існували кафедри соціології. Радянське соціологічне теоретизування, будучи за потрактуванням Раймона Арона «ідеологією» - синтетичними аналітичними

⁴ Представленість суспільних наук у радянській системі, зокрема, можна побачити у даному наказі про затвердження переліку спеціальностей 1975р. [1]

побудовами, що зокрема перебували у руслі однієї – марксистської, на противагу «соціографії» американської соціології була мали історичний та аналітичний характер. Переломним зрушенням у долі радянської соціології дослідники [16] називають 1954 рік, з моменту з отримання АН СРСР запрошення на III Всесвітній соціологічний конгрес.[16] У той же час, актуалізується потреба не лише у теоретичному осмисленні суспільних процесів, а й емпіричних соціологічних досліджень як інструменту підвищення ефективності управління виробничими процесами. Це, зокрема обумовлює фокус тогочасних соціологічних досліджень в СРСР – передусім, соціологія праці. Вперше постає питання про виокремлення соціології як дисципліни, проте, це все ще та її функція – виключно емпірична, що позбавлена теоретичної амбіції, а виконує інструментальну, підлеглу домінуючій парадигмі роль. «Питання про соціології як самостійної дисципліни починає відкрито обговорюватися в кінці 1950 - початку 1960-х рр. У в соціологічне русло пішло багато філософів, істориків і економістів, схильних до творчого мислення і конкретного аналізу соціальних проблем суспільства.»[16] «У 1958 році Інститут філософії АН СРСР формує Радянську соціологічну асоціацію (РСА), у 1960 році - відділ соціології, а у 1968 році - Інститут конкретних соціологічних досліджень.»[8] Так, у 1960-х створюються відділи конкретних соціологічних досліджень та соціологічні лабораторії у науково-дослідних інститутах та при університетах.[32] Так, у цьому руслі, наряду зі створенням подібних підрозділів у провідних університетах СРСР, створюються лабораторії конкретних соціологічних досліджень у Київському університеті (створено з ініціативи Павла Копніна у 1961р., керівник – Михайло Гончаренко) [19] та Харківському університеті (1963, очолила підрозділ Олена Якуба). [30;31]

У 1979 році на філософському факультеті Київського університету створюється кафедра соціології очолювана Гончаренком [30] Відповідно, для частини студентів філософського факультету, створюється соціологічна спеціалізація. (Сама спеціальність соціологія на цьому ж факультеті буде

створена пізніше, в 1986 році відбудеться перший набір за спеціальністю соціологія -21 студент).[30] У 1980 кафедра соціології, очолювана О. Якубою була створена на економічному факультеті Харківського університету.[31] Перший випуск економістів із соціологічною спеціалізацією відбувся у 1983 році [31]

За часів Перебудови (1985-1991рр.), на хвилі курсу на прискорення науково технічного прогресу та забезпечення гласності, змінюється становище й гуманітарних та суспільних наук в системі науки та освіти СРСР. «У 1988 р Вища атестаційна комісія включає соціологію в номенклатуру спеціальностей наукових працівників;» [28] У 1988 році Вища атестаційна комісія включає соціологію номенклатуру спеціальностей наукових працівників, крім того, ЦК КПРС було прийнято постанову ЦК КПСС «О повышении роли марксистско-ленинской социологии в решении узловых проблем советского общества». [28] У той же час, як зазначає дослідник Добренков в переліку наукових спеціальностей соціологію було вперше відокремлено від філософії, а Інститут соціологічних досліджень АН СРСР перейменовано в Інститут соціології АН СРСР [17] «У серпні 1988 г. Було видано наказ Держкомітету СРСР з народної освіти «Про формування системи підготовки соціологічних кадрів в країні ». Згідно з наказом, спеціальність «прикладна соціологія» перетворювалася в спеціальність «соціологія», приймалися пропозиції вузів про відкриття соціологічних факультетів і відділень, вказувалося на вирішення питання про соціологічну підготовку студентів усіх спеціальностей через систему обов'язкових та факультативних спецкурсів. У наказі йшлося також про підготовку підручників, про збільшення прийому в аспірантуру і докторантуру з соціології, про ефективне використання міжнародного співробітництва в галузі освіти з соціології та соціологічних досліджень.»[17] «Наказом визначалося відкриття соціологічних факультетів в Московському, Ленінградському і Київському державних університетах, в Московському інституті управління, і 9 відділень соціології - в університетах Харкова, Новосибірська, в Уральському, Білоруському, Ташкентському, Тбіліському,

Вільнюському, Ростовському, а також в Ленінградському фінансово-економічному інституті»[17] Так, у 1990 році було засновано Соціологічний факультет Харківського університету, а у 1991 році - Факультет соціології та психології у Київському державному університеті. Поступово відбувається розширення та розгалуження структури цього підрозділу «відкриваються нові кафедри (методології та методів соціологічних досліджень у 1990 році, галузевої соціології в 1992-му та загальної соціології в 2003-му)» [30]

У переліку спеціальностей вищої освіти спеціальність «Соціологія» класифікаційно вінесена до галузі знань «Соціальні та поведінкові науки» наряду з політологією, психологією та економікою. Наразі, підготовка за спеціальністю «соціологія» здійснюється на першому (бакалавр), другому (магістр), третьому (освітньо-науковому, PhD) та науковому (доктор наук) рівнях.

Наразі, в Україні структурні підрозділи у 40 університетах здійснюють підготовку за спеціальністю соціологія. 37 із цих університетів – державної форми власності. Серед структурних підрозділів, що здійснюють підготовку соціологів в Україні лише 2 суто соціологічні факультети – у Київському національному університеті ім. Т.Г. Шевченка та Харківському національному університеті ім В.Н. Каразіна. У складі Факультету соціології КНУ - 4 кафедри, ХНУ – 6 кафедр. 15 навчальних закладів, що проводять навчання за освітньою програмою соціологія мають кафедру соціології у якості відокремленого підрозділу, у 24-х соціологія «ділить» кафедру із іншими дисциплінами (наприклад: «Кафедра соціології та філософії», «Кафедра соціології та соціальної роботи»).

Щонайменше 16 соціологічних підрозділів (тут і далі мова йтиме про структурні підрозділи, що є випусковими за спеціальністю 054 «Соціологія» для ОКР бакалавр) розпочали свою діяльність у період перших років інституціоналізації соціології (тобто 1989-1999 рр.)⁵, з приводу 12 підрозділів відомо, що їх, як центри підготовки соціологів було засновано у період 2000-

⁵ Дані були зібрані з офіційних інтернет-сторінок навчальних закладів. Існує деяка складність ідентифікації віку структурного підрозділу через те, що підрозділ міг існувати раніше у іншому вигляді. Щодо 6 підрозділів інформація відсутня

2009 років. Ще принаймні 6 підрозділів було засновано або перетворено на випускаючі з 2010 року. Це говорить про те, що становлення нових «центрів підготовки соціологів» триває, попри те, що у 1990-ті відбулося формування основної кількості інституцій академічної соціології.

На інформаційних сторінках 15 кафедр та факультетів зазначено, що здійснюється підготовка бакалаврів за фахом соціологія із певною спеціалізацією. При чому, це може бути як спеціалізація наряду із напрямом «Соціологія», так і єдина спеціалізація, за якою здійснюється підготовка.

На сайтах кафедр та факультетів можна знайти інформацію про такі спеціалізації:

Підрозділи, що здійснюють соціологічну освіту, зокрема, здійснюють підготовку за рядом спеціалізацій.

1. Соціально-політичні та маркетингові дослідження
2. Соціальні комунікації, реклама та PR,
3. Соціальні технології,
4. Соціальний менеджмент
5. Соціологія економіки та підприємництва
6. Прикладні соціологічні дослідження
7. Соціологія урбанізації та глобалізації
8. Соціологія особистості та гендеру
9. Соціологія політики
10. Соціологія трудових відносин
11. Соціальна експертиза та аудит
12. Соціологія менеджменту та маркетингу
13. Соціологія мистецтва
14. Соціальні комунікації
15. Соціальні технології економ сфери: менеджмент та маркетинг
16. Соціальні технології в політиці та масових комунікаціях
17. Гендерні студії
18. Соціальні технології в масових комунікаціях
19. Соціологічна експертиза соціально-політичних процесів
20. Соціологія освіти
21. Соціологія модернізації та науково-технічного розвитку,
22. Врегулювання конфліктів та медіація
23. Соціальний аналіз, консалтинг
24. Соціологія економічної діяльності
25. Кризовий менеджмент
26. Соціологія управління
27. Бізнес-соціологія

- 28.Управління людськими ресурсами
- 29.Соціально-психологическое сопровождение управления персоналом
- 30.Управление социальными коммуникациями
- 31.Соціологія муніципальної політики

Таким чином, існуючі інституції здійснюють підготовку бакалаврів та магістрів за 31 унікальною спеціалізацією в межах спеціальності соціологія. Переважно ці спеціалізації стосуються галузевих соціологій та міждисциплінарних напрямків як-от кризовий менеджмент, врегулювання конфліктів. Серед існуючих спеціалізацій можна спостерігати ухил в сферу управління економічною сферою й сферу підприємництва.

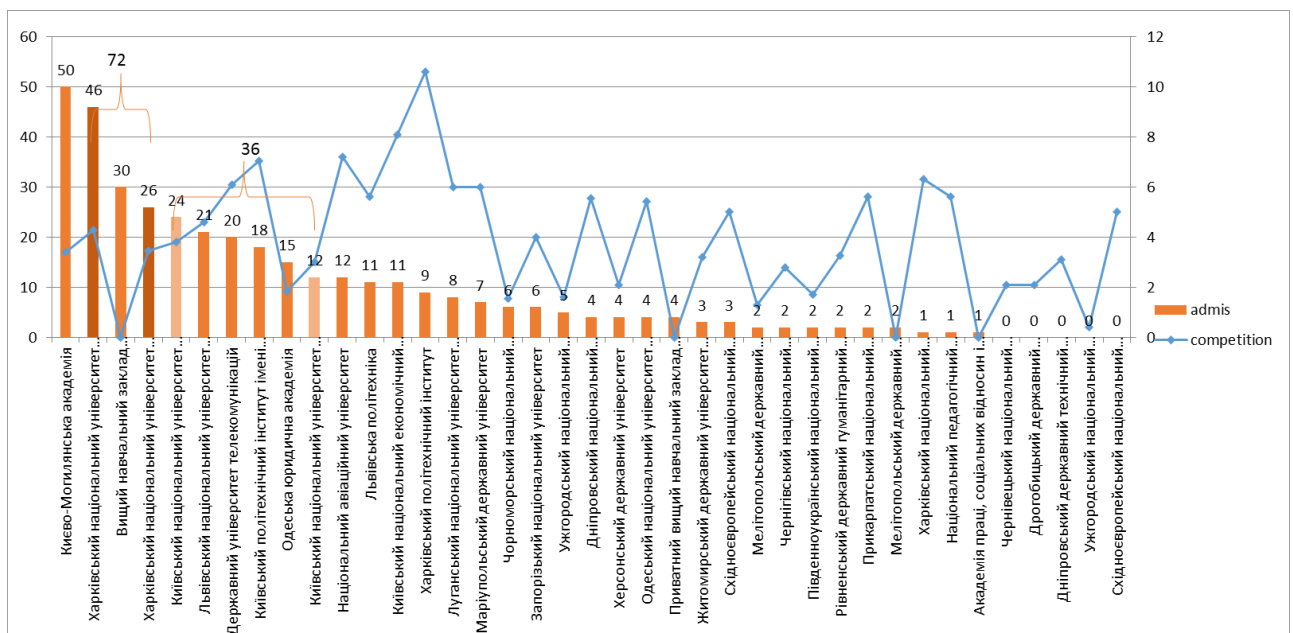

Рис. 2.1 кількість зарахованих та конкурс на бюджетне місце для спеціальності «соціологія» за ВНЗ

За даними вступу 2018 року найбільше абітурієнтів за конкурсними пропозиціями (бакалаврського рівня) спеціальності соціологія до Харківського національного університету ім. Каразіна, Національного університету Києво-Могилянська академія та Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Отже, соціологічна освіта в Україні, як і у інших державах колишнього радянського союзу проходила загалом два етапи інституціоналізації. Разом із становленням та розвитком соціологічної науки загалом. Перші освітні курси та навчальні матеріали починають з'являтися на теренах України у дорадянський

період. Початок радянського періоду для соціології як і для інших суспільних наук характеризувався заміною на ідеологічну складову. Усередині ж XX ст, з періодом «Відлиги» виникає потреба і напрям на дослідження певних суспільних процесів та настроїв, обумовлена необхідністю оптимізації виробничих процесів. Так, це покликала потребу у появі бораторій конкретно-соціологічних досліджень, що створюються на базі найбільших університетів СРСР, у тому числі Київському та Харківському. Існуюча діяльність щодо конкретних соціологічних досліджень, в свою чергу, стимулювала появу спеціалізацій, а згодом і спеціальностей, орієнтованих на соціологічні дослідження. Так, утворились спочатку кафедри, а потім два донині існуючі соціологічні факультети – у Київському національному Університеті ім. Т.Г. Шевченка та Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна. Згодом, у 1989-1999 роках з'являються щонайменше ще 16 кафедр соціології у різних університетах України. Наразі, за даними ЄДБО існує 40 випускових підрозділів (кафедр та факультетів), що здійснюють підготовку за спеціальністю 054 «соціологія». Соціологія представлена як напрямок «соціологія» та як ряд спеціалізацій та міждисциплінарних напрямів. Відкриття та переформатування кафедр на такі, що здійснюють підготовку за фахом продовжується. Про це свідчить те, що з 2010 по 2018 рік сформовано або переформовано на випускові щонайменше 6 кафедр в різних університетах України.

2.2 Соціологічна професія на ринку праці України

Для розуміння місця соціологічної професії та ролі соціологічної освіти як чинника становлення соціологічної професії є визначення актуальної позиції соціологічної професії у структурі трудових відносин. Структура ринку праці, як системи суспільно-економічних відносин, що виникають у процесі виробничої та трудової діяльності, містить пропозицію – робочу силу, ціну – як заробітну плату, попит, що визначає «потребу країни, галузі, регіону, фірми в робочій силі;»[26], а також пропозицію, як чисельність та структуру робочої сили. [26] За іншими підходами крім цих чинників, у якості структурного елементу визначають ще конкуренцію та кон'юнктуру ринку праці.[26] Розглянемо позицію соціологічної професії щодо цих базових елементів ринку праці.

«Робоча сила, чи здатність до праці є сукупність фізичних і духовних властивостей, якими володіє організм, жива особистість людини, і котрі пускаються нею в хід щоразу, коли вона пускає в хід певні споживчі вартості» [23] Робоча сила може виступати товаром на ринку у тому разі, коли виноситься на ринок її власником. Якщо розглядати робочу силу з боку здатності до праці та перетвореної її на специфічну робочу силу за допомогою вищої освіти, то за приписуваними характеристиками (такими що мають реалізовуватись та набуватись в процесі отримання фахової освіти) для соціологічної професії згідно до проекту Стандарту вищої освіти за спеціальністю 054 «Соціологія», оприлюдненому на сайті Міністерства освіти та науки України, сформульовано у якості набору компетентностей (див дод. А)

Так, проект Стандарту вищої освіти для спеціальності соціологія (за освітнім рівнем магістр) визначає сферу працевлаштування випускника-соціолога наступним чином: «Будь-які види зайнятості, що вимагають аналітичної роботи із соціальною інформацією, ефективною комунікації, управління соціальними відносинами та процесами.» [32]

Таке визначення та бачення основних фахових навичок та якостей, зокрема, вкладається у розуміння соціологічного фаху з боку представників

освітньої спільноти – розробниками стандарту вищої освіти за спеціальністю «Соціологія», що представляють суб'єктів здійснення вищої соціологічної освіти.

Компонентом попиту в структурі ринку праці щодо соціологічної професії є очікування роботодавців щодо фахівців-соціологів, та той спектр функціональних обов'язків що роботодавець готовий запропонувати спеціалістові із соціологічною освітою. З одного боку, попит на таких фахівців може надходити з боку комерційного сектору ринку праці, а з іншого боку – зі сторони наукових та науково освітніх інституцій, що полягає у комбінованих освітньо-наукових інституціях та програмах, через які реалізуються стратегії входження не лише до ринку праці, а і до поля науки.

Із **метою** виявлення бачення роботодавцями ролі представника соціологічної професії та розуміння роботодавцями ключових характеристик, які роботодавці приписують соціологічній професії, з метою виконання наступних **завдань**:

- Виявити зближення соціології із іншими дисциплінами в уявленнях роботодавців:
- Виявити ключові вимоги, що співіснують із вимогою соціологічної освіти у фахівця:

Вимоги до вмінь та навичок (наприклад: володіння кількісними/якісними методами досліджень тощо), роботи із програмним забезпеченням(наприклад: знання SPSS, R тощо), особисті якості, що вимагаються від соціолога (або ж приписуються людині, що має соціологічну освіту (наприклад: аналітичні здібності, уважність тощо)

- Проаналізувати якого спрямування вакансії пропонуються соціологам?

У якій сфері пропонуються вакансії? Обов'язки, характер роботи (наприклад соціолог як методолог, соціолог як інтерв'юер тощо)

- Визначити наявність пріоритету щодо ВНЗ в якому здобута соціологічна освіта

Було проведено кількісний контент аналіз (частотний аналіз найбільш уживаних слів).

Об'єктом дослідження стали Описи вакансій на сайті: *rabota.ua*, що були категоризовані за тегом «соціолог/соціологія»

Вибіркову сукупність склали заголовки та тексти описів 73-х унікальних вакансій з сайту пошуку вакансій *rabota.ua*, за період з 09.04.2018 по 1.10.2018 (регіон пошуку м. Київ).

Загалом, компанії, що пропонували вакансії соціологам, представляли 19 категорій-сфер (згідно поділу їх на сайті *rabota.ua*).

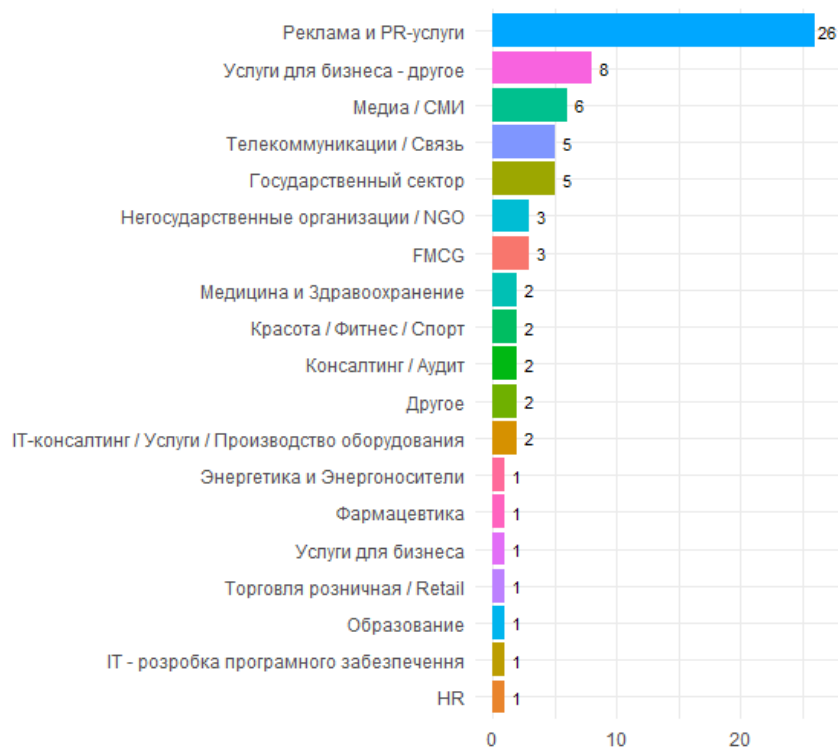

Рис. 2.2 Розподіл кількості вакансій за категорією-сферою діяльності компанії

Найбільша кількість вакансій надійшла від компаній, що зазначили власну категорію як Реклама та PR послуги – 26 вакансій, дещо менше вакансій представлено від компаній, що представляють «Інші послуги для бізнесу» - 8, «Медіа/ЗМІ» - 6, Телекомунікації та зв'язок» - 5 та «Державний сектор» - 5. Від компаній інших сфер діяльності представлено від 1 до 3-х вакансій, що позначає їх як менш активних у пошуках кандидатів-соціологів.

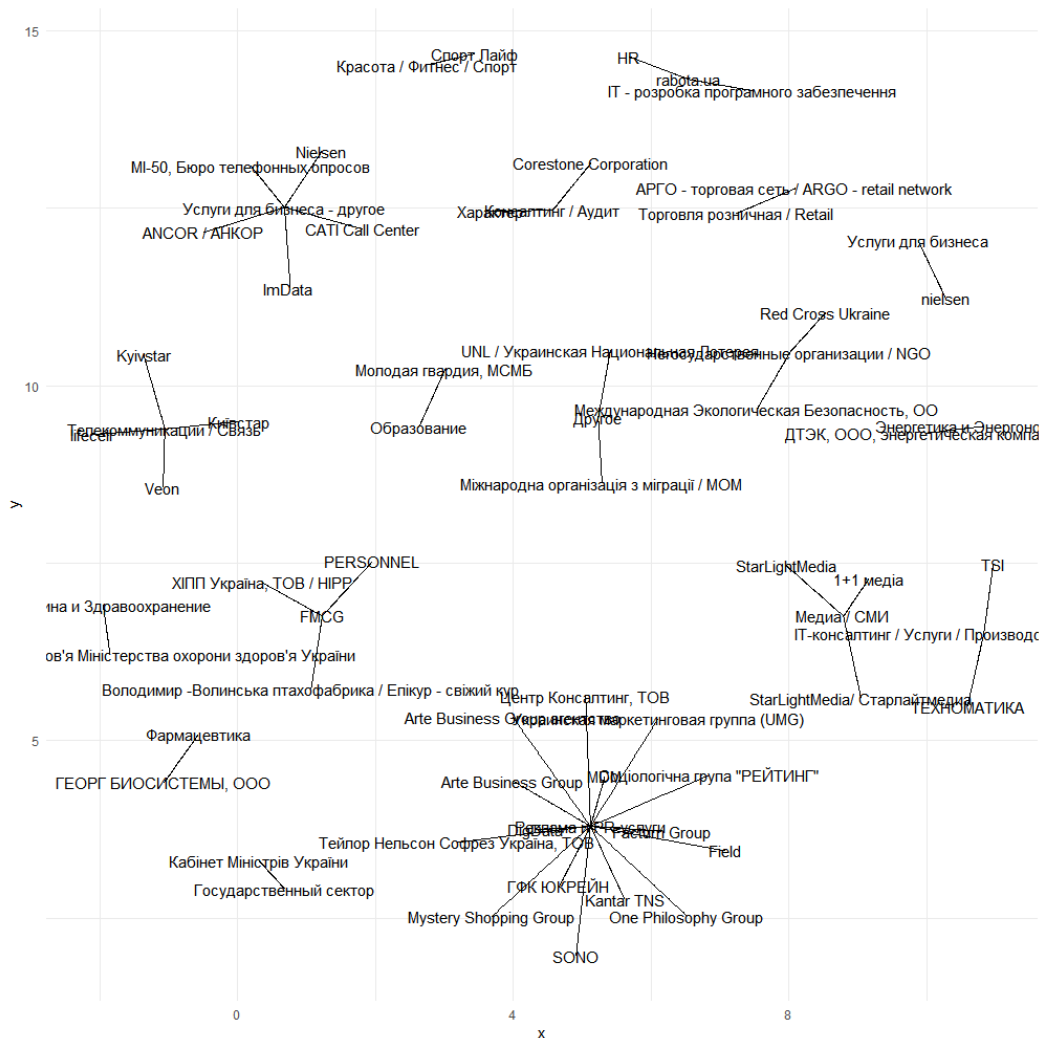

Рис. 2.3 відношення компаній до категорії-сфери діяльності

До компаній, що належать до сектору, який проявляв найбільше інтересу до фахівців-соціологів – Реклама та PR, зокрема належать компанії, що проводять маркетингові дослідження та дослідження на соціально-політичну тематику, організації, що проводять повний цикл дослідження (наприклад ТНС Україна, ГФК, Українська маркетингова група, Соціологічна група «Рейтинг») та спеціалізуються на певних видах досліджень (Mystery Shopping group). До другої за ємкістю категорії «Інші послуги для бізнесу» належать організації, що також проводять дослідження (наприклад Nielsen, ImData) та аутсорсингові контакт-центри, що спеціалізуються на проведенні CATI опитувань. В медіа це телеканали та медіахолдинги.

У вищезазначених сферах були представлені наступні вакансії:

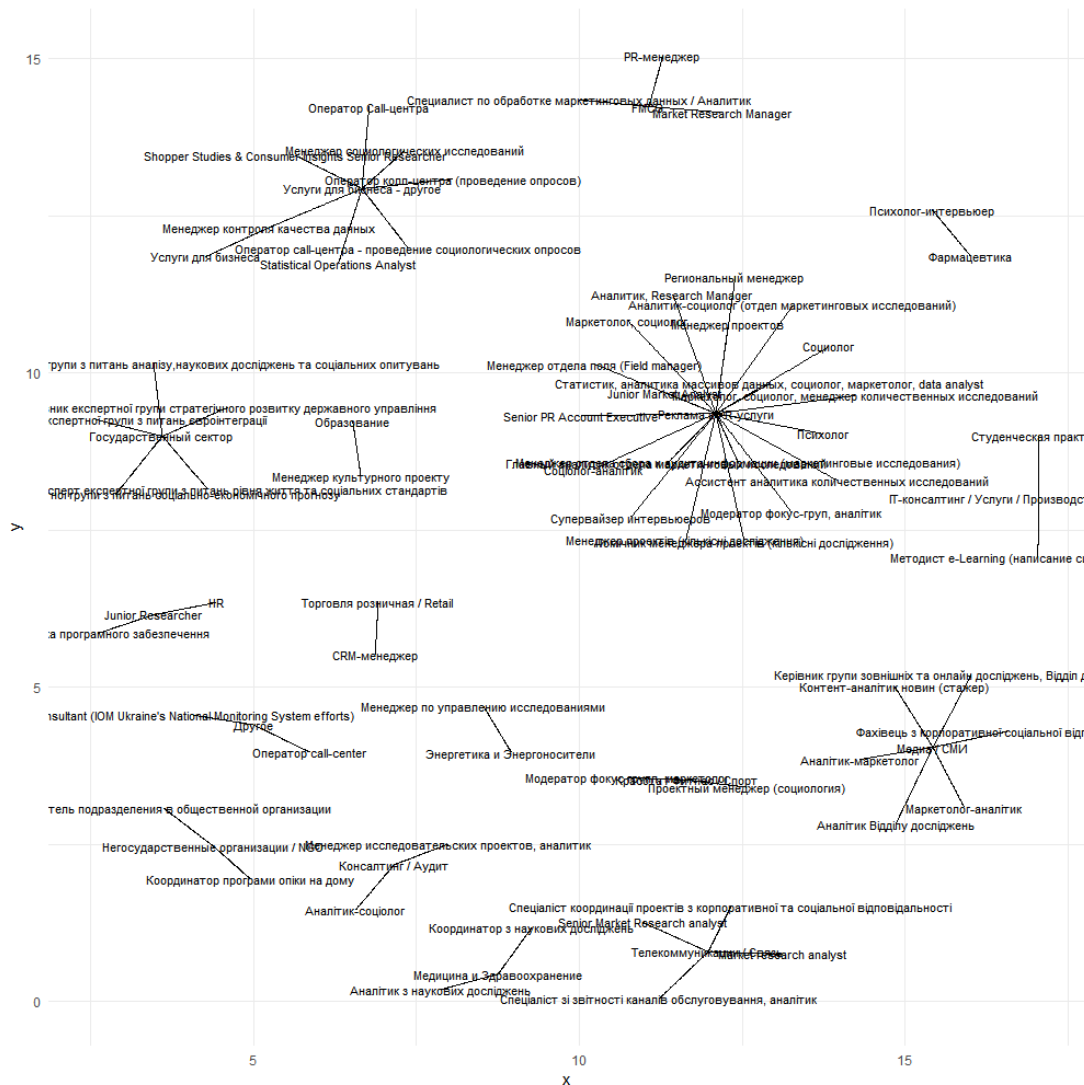

Рис. 2.4 відношення вакантних позицій до категорії-сфери діяльності

Вакансії із тегом «соціолог» пропонуються у категорії «Реклама та PR» (сфера досліджень) це позиції менеджера досліджень, аналітика та спеціалізованих фахівців у галузі досліджень ринку та громадської думки (наприклад модератор фокус-груп, статистик, менеждер польового відділу). У сфері, де представлена інша група дослідницьких компаній це фахівці із обробки даних та інтерв'юери контакт-центра. Щодо інших сфер – соціологів запрошують на посади аналітиків, дослідників, координаторів та менеджерів проектів. Таким чином, найбільше вакансій для соціологів за фахом пропонується з боку компаній, що проводять маркетингові дослідження. Серед пропонованих позицій з боку дослідницьких компаній -

Аналізуючи вимоги до кандидатів у текстах вакансій, було здійснено частотний аналіз слів, що зустрічаються у вимогах до кандидатів на посаду соціолога.

Таблиця 2.1

50 термінів, що згадуються понад 10 разів у текстах вакансій (пункт «вимоги до кандидата»).

№	термін	к-сть	№	термін	к-сть	№	термін	к-сть
1	опыт	74	21	маркетинговых	16	41	преимуществом	11
2	работы	58	22	ниже	16	42	уверенный	11
3	образование	48	23	проведения	16	43	анализа	10
4	высшее	41	24	уровне	16	44	готовность	10
5	навыки	37	25	работа	15	45	организации	10
6	знание	36	26	языка	15	46	приветствуется	10
7	исследований	35	27	желание	14	47	русским	10
8	умение	35	28	powerpoint	13	48	свободное	10
9	социология	31	29	spss	13	49	статистика	10
10	владение	26	30	математика	13	50	украинским	10
11	работать	23	31	пользователь	13			
12	лет	22	32	способность	13			
13	office	21	33	экономика	13			
14	маркетинг	21	34	языком	13			
15	желательно	20	35	бакалавра	12			
16	английского	18	36	психология	12			
17	данных	17	37	аналитические	11			
18	уровень	17	38	английский	11			
19	excel	16	39	владеть	11			
20	intermediate	16	40	отличные	11			

Для того, щоб відповісти на питання про ключові навички, знання та уміння, що асоціюються у роботодавців до потенційного кандидата-соціолога, проаналізуємо найбільш поширені колокації термінів, що стосуються знань, вмінь (професійних навиків) та особистих якостей та навичок.

Для цього була використана процедура встановлення асоціацій – пропорції, в якій дані терміни зустрічаються разом з іншими термінами у документі, що містить опис вимог до кандидатів усіх 73 вакансій. Так, оберемо для аналізу колокацій терміни «образование», «навыки», «знание», «умение»,

«владение», а також, терміну «социология» для визначення асоціацій, що супроводжують дану галузь в уявленні представників роботодавців.

Знайдемо слова, що зустрічаються разом із обраними термінами на рівні стійкої асоціації (1-0,9) , високої (0,9-0,7), середньої (0,7-0,5) та слабкої (0,5-0,3)⁶.

Таблиця. 2.2

Асоціації із ключовими словами стосовно вимог

	Стійка (0,9)	Висока (0,7)	Середня (0,5)	Слабка (0,3)
социология		Маркетинг, высшее	Образование, психология, математика, экономика	Статистика, журналистика
образование	высшее		Социология	Маркетинг, бакалавра, математика, статистика
навыки				Коммуникационные, аналитические, btl, критического, мысли, письменно, складно
знание			Английского, языка	Психографика, психолог, разноплановые, рекламы, социальной, специальной, экономической, методов, подходов
умение			Взаимодействовать, критично, личностные, логической, людей, типами, многозадачности, находить, оценивать, пути, решения, условия, управлять,	Качества, результат, лидерские, ориентация

⁶ Асоціації було обраовано за допомогою функції *findAssocs()* пакету *tm* середовища R, що для обрахунку сили асоціації використовує коефіцієнт кореляції Пірсона між стовпцями матриці перетину термінів. (<http://r.789695.n4.nabble.com/findAssocs-tt3845751.html#a4637248>) Значення коефіцієнта 1, до прикладу означатиме що два терміни завжди зустрічаються разом, тобто утворюють стійке сполучення, 0,5 – що у половині випадків терміни зустрічаються разом

			временем, аналитических, проблем, мышления	
владение			Свободное, языком	Государственным, грамотное

Таким чином, представники роботодавців асоціюють соціологію та соціологічну освіту із такими іншими напрямками як маркетинг, математика, економіка, статистика. Фахівців для даної спеціалізації та даного рівня шукають із вищою освітою (про це говорить часте вживання цих двох термінів та їх стійка зв'язка. Із знань найбільш поширеною вимогою є знання англійської мови). Також (проте менше) згадують знання в галузі реклами, економічні знання та методи і підходи. Серед умінь ними є комунікаційні (взаємодіяти, особистісні), управлінські (управляти, багатозадачність) та аналітичні (критично, аналітичні, мишлення).

Зокрема, можна побачити співпадіння у деяких аспектах розуміння компетенцій та кваліфікацій соціолога з боку представників, що здійснюють контроль та нормотворчість щодо соціологічної освіти (представленої у проекті Стандарту вищої освіти) та запитами роботодавців комерційного сектору. Це, зокрема, знання англійської мови, навички міжособистісної комунікації, вирішення проблем, здатності до критики.

Із текстів вакансій було вибрано частини, у яких іде мова про функціональні обов'язки відповідної позиції.

50 найбільш часто згадуваних термінів, присутніх у даних вакансіях мають наступний вигляд:

Таблиця 2.3

50 термінів, що згадуються понад 10 разів у текстах вакансій (пункт обов'язки)

№	термін	к-сть	№	термін	к-сть	№	термін	к-сть
1	исследований	62	21	проведения	22	41	проектов	12
2	данных	59	22	сотрудников	21	42	работа	12

3	организация	45	23	полевыми	20	43	развитие	12
4	анализ	39	24	проекта	19	44	эпидемиологических	12
5	подготовка	39	25	актов	18	45	аналитических	11
6	работы	34	26	государственной	17	46	власти	11
7	разработка	33	27	клиентов	17	47	государственного	11
8	отчетов	29	28	компании	17	48	других	11
9	сфере	29	29	сотрудниками	17	49	министров	11
10	политики	28	30	исследования	16	50	обеспечение	11
11	контроль	27	31	участие	16			
12	координация	27	32	результатов	15			
13	украины	27	33	соответствующей	15			
14	министерства	26	34	формирование	14			
15	проведение	26	35	биоповединковых	13			
16	управление	26	36	деятельности	13			
17	качества	25	37	органов	13			
18	проблем	25	38	социологических	13			
19	информации	24	39	целью	13			
20	компетенции	23	40	осуществляет	12			

Із найбільш уживаних виокремимо терміни, що відповідають певному виду діяльності (організація, розробка, підготовка, досліджень, аналіз, координація, проведення, управління) та проаналізуємо уживаність цих термінів разом із іншими словами у текстах вакансій.

Таблиця. 2.4

Асоціації із ключовими словами стосовно функціональних обов'язків

	Стійка (0,9)	Висока (0,7)	Середня (0,5)	Слабка (0,3)
организация				Дополнительной, эффективной, головного, доставки, проверок, запроса, офисам, производственной, сбору, своевременных
разработка				Адаптация, рекомендаций
подготовка				Отчетов, презентаций, ррт, департамент, закупки, инициирование, финансовых, аналитических
исследований				Биоповеденческих, маркетинговых, эпидемиологических, итоговых, координация, ключевые, краткосрочные, nдр, научно-исследовательских, позиционирование, результаты,

				социологических, интегрированных, научных, поведению
анализ				Выявление, предотвращение, нарушение, , нормативно-правовых, президенту, пробелов, шероховатостей, актов, вносит, обобщает
координация				Полевых, клиентских, команды, визитов, подчинение, прямо
проведения				Полный, Украине, цикл
управления		Участвует, государственного	Состояния, международными, осуществлении, программой, совершенствования, функционирования, вопросами	Менеджмента, организации, реформирования, системы, совета, организации, системы, мониторинга, проведения

Стійкі постійні асоціації із даними словами відсутні. Асоціації із видами діяльності та характеристиками функцій зустрічаються на рівні слабких зв'язків. Це може свідчити, передусім, про широкий ареал завдань задач та сфер діяльності щодо таких фахівців.

Ціна робочої сили (виражена у заробітній платі) стосовно фахівця-соціолога може залежати від низки чинників вказаних в позиції, зокрема рівень позиції, досвід кандидата, сфера діяльності компанії, розташування компанії, та спектр обов'язків фахівця.

Із досліджуваних 73 вакантних позицій, лише у 13 був вказаний орієнтовний розмір заробітної плати.

За підрахунками іншого агрегатора вакансій - веб ресурсу work.ua, за наявними побажаннями в резюме із тегом соціолог, середня заробітна плата, яку вказували фахівці, на основі розрахунків за вересень-листопад 2018) – 9100 грн для України загалом і 11900 для м. Київ. [33]

Розподіл очікувань щодо заробітної плати за резюме за фахом соціолог

Діапазон	% резюме із рівнем зп ⁷
2000-5000 грн	24,1%
5001-8000 грн	34,5%
8001 – 11000 грн	24,1%
11001 – 14000 грн	6,9%
14001 – 17000 грн	3,4%
23001 – 26000 грн	3,4%
26001 – 29000 грн	3,4%

При цьому, за підрахунками цього ж ресурсу, середня заробітна платня по Україні (станом на 2 жовтня 2018) за вакансіями склала 10 440 грн., за резюме – 11 878 грн. [49] За інформацією ДССУ цей показник становить 9218 грн.

Таким чином, працевлаштування соціолога у комерційному секторі має доволі широкий спектр можливих варіантів. З позиції академічної спільноти, що розробляє норми стосовно визначених якостей та компетенцій, якими має володіти соціолог, робота такого фахівця можлива у будь-якому секторі, що пов'язаний із аналізом соціальної інформації. На основі аналізу вакансій із сайту *rabota.ua*, можна зробити висновок, що попит на фахівців із фахом «соціолог» надходить, передусім, від підприємств, що працюють у сфері реклами та PR, а також послуги для бізнесу (сектор B2B). Під такими категоріями, серед компаній, що мають попит на соціологів передусім компанії, що проводять маркетингові дослідження та дослідження суспільної думки. Крім того, ще однією сферою затребуваності є ЗМІ, серед них – телеканали та медіахолдинги. Соціологія та соціологічна освіта в уявленнях роботодавців визначається близькою до маркетингу, психології, економіки. Дещо менше – статистики та математики. Серед вимог роботодавців – володіння англійською мовою, також комунікаційні, управлінські та аналітичні компетентності. Крім того, серед найбільш часто згадуваних термінів у вимогах зустрічаються назви програмного забезпечення (як широкого вжитку - *microsoft office*, так і

⁷ статистика сайту *work.ua* на основі 67 резюме

спеціалізованого – spss). Щодо функціональних обов'язків визначених вакансій найбільш часто зустрічаються терміни : дослідження, дані, організація, аналіз, підготовка – що говорить про присутність роботи з даними, аналітичної роботи та організації процесу як компонентів робочого процесу. Заробітна плата та очікування за заробітною платою фахівців соціологічної професії, проте, виявляється нижчою за середньоринкову.

РОЗДІЛ 3. СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА ОЧИМА АБІТУРІЄНТІВ СТУДЕНТІВ, ВИПУСКНИКІВ

3.1 Програма дослідження

Проблемна ситуація: абітурієнти та студенти є одними із центральних суб'єктів у сфері соціологічної освіти, на студентів направлений процес викладання, студенти стають реципієнтами діяльності університетів, у той же час, студенти вступають у безпосередню активну взаємодію із професорсько-викладацьким складом, адміністрацією університету та його підрозділами та процедурами і правилами, що існують у сфері освіти. Сам освітній процес є активною взаємодією між тими, хто навчає та тими, хто навчається, студент є не «отримувачем» вищої освіти, а, власне її «здобувачем». Зогляду на активну роль студента у процесі навчання (здобуття соціологічної освіти), а також, на те, що саме через студентів відбувається відтворення (через входження нових кадрів у відповідне «поле») соціології як науки, соціології як професії та професійної діяльності та, власне соціологічної освіти, ця група грає ключову роль у функціонуванні інституту соціологічної освіти. Оскільки студенти відіграють активну роль у творенні інституту вищої освіти і зокрема соціологічної освіти, діючи з одного боку за правилами, пропонованими інститутом, а з іншого боку, послуговуючись власними інтенціями та «смыслами» стосовно сприйняття процесу вищої освіти та спеціальності, що обумовлює їх діяльність, та шляхи як у процесі навчання, так і у професійній та науковій сферах.

Задля розвитку академічної соціології та сфери прикладних соціологічних досліджень існує потреба не лише залучення вмотивованих студентів, а й підтримка мотивації до навчання протягом усього навчального періоду, а й окрім того, вмотивованості, а також відповідних знань та компетенцій для провадження наукової та професійної діяльності соціолога. Проте, можуть існувати чинники, що стають демотиваторами для якісного подальшого навчального та професійного розвитку, що можуть виявлятися на етапі вступу (обрання спеціальності/ВНЗ), протягом навчання (як напочатку, так і всередині-

наприкінці бакалаврського циклу, а також під час навчання на магістеріумі), та по завершенні навчання (на етапі початку трудової/наукової діяльності).

Проблема дослідження: відсутність знань про мотивуючі та демотивуючі фактори у процесі соціологічної освіти, стимули та бар'єри, з якими стикаються студенти у процесі навчання за спеціальністю «соціологія», природи цих чинників, а також про етапи та чинники формування розуміння соціології, її предметного поля, ролі соціолога та соціологічної професії.

Мета: Визначити фактори мотивації та бар'єри щодо навчання за спеціальністю «соціологія», визначити шляхи творення розуміння соціологічної професії та соціологічної освіти

Завдання:

1. Визначити основні чинники, що впливають на вибір спеціальності
2. Виявити очікування абітурієнтів щодо навчання за спеціальністю соціологія
3. Визначити чинники мотивації до навчання
4. Визначити чинники, що мотивують для провадження наукової діяльності за напрямком соціології
5. Виявити бар'єри щодо навчання та наукової діяльності
6. Визначити роль ВНЗ у становленні мотивації щодо навчання/вибору спеціальності
7. Виявити розвиток бачення соціології як науки, соціології як професії та соціології як освіти
8. Проаналізувати бачення студентами основних компонентів соціологічної освіти (дисциплін, тематичних блоків)
9. Проаналізувати бачення та зміни бачення особистого професійного/наукового шляху
10. Дослідити рефлексію ролі соціологічної освіти та отриманих знань у випускників спеціальності «соціологія»

Об’єкт: абітурієнти спеціальності соціологія, студенти бакалаврату та магістратур спеціальності соціологія, випускники спеціальності «соціологія»

Предмет: Мотиви та бар’єри щодо спеціальності, очікування абітурієнтів, рефлексія ролі соціологічних знань у випускників та бачення соціології, соціологічної освіти та її компонентів

Теоретична інтерпретація

Компетентності – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (ЗУ «Про освіту»)

Предметне поле – сукупність тем, та проблем, що формують предмет науки

Соціологічні знання – знання, уміння та навички, отримані під час вивчення фахових соціологічних дисциплін.

Емпірична інтерпретація:

Чинники, що сприяють/перешкоджають діяльності:

- пов’язані із спеціальністю (стосуються соціології як наукового та професійного напрямку)
- пов’язані із процесом навчання та освітнім середовищем (із ВНЗ та його підрозділами, академічною групою, режимом/формою навчання тощо)
- особисті (особисті інтереси та настрої)
- зовнішні (фактори, що не мають прямого відношення до відносин студент-університет у процесі навчання, структурні чинники: наприклад, ринок праці, політичні події та середовище, культурні явища)

Очікування:

- Уявлення про те, якою буде професійна діяльність (обов’язки, поада, кар’єрний шлях)
- Уявлення про предметне поле науки соціологія
- Уявлення про те, які предмети будуть вивчатись, та їх наповнення

Рефлексія ролі освіти/знань:

- Визначення того як соціологічна освіта вплинула на професійний шлях
- Визначення того, як соціологічна освіта вплинула на особистий розвиток
- Визначення того, як соціологічна освіта впливає на виконувани в рамках професійної діяльності завдання (на поточному місці роботи)
- Визначення того, які знання/навики/вивчені дисципліни виявились найважливішими у професійній діяльності

Бачення соціології:

- Визначення соціології
- Уявлення щодо ролі та місця соціології в суспільстві

Бачення соціологічної освіти:

- Визначення сильних та слабких сторін власної підготовки
- Визначення найважливіших складових (дисциплін)
- Визначення ролі соціологічної освіти особисто для себе

Гіпотези дослідження

1. На етапі вступу абітурієнти мають доволі розмите уявлення про обрану спеціальність і у подальшому навчанні та професійній діяльності зустрічаються з невідповідністю початкового уявлення та дійсних складових спеціальності (соціології як науки та соціологічної освіти)
2. Існують дві моделі вибору соціології як спеціальності: вибір спеціальності – вибір ВНЗ та вибір ВНЗ – вибір спеціальності.
3. Чинники стосовно мотивації/де мотивації до навчання є чинники пов'язані власне зі спеціальністю, з навчальним процесом, індивідуальні, а також зовнішні.
 - а. Щодо навчання та наукової діяльності велика роль належить чинникам що стосуються навчального процесу

б. Існують відмінності у наявності та характері таких чинників залежно від ВНЗ

4. Студенти, абітурієнти та випускники вважають пріоритетними методологічні розділи соціології та відповідні соціологічні дисципліни. Із процесом навчання/трудової діяльності визначення важливості змінюється
5. Для випускників у професійній діяльності значимою виявилась методологічна компонента, проте теоретичний компонент навчання виявився значимим для особистісного розвитку, формування світогляду, громадянської та політичної позиції.

Методи збору інформації: поглиблене особисте, напіструктуроване інтерв'ю за «м'яким» опитувальником. Опитування проводилось у період 28.08.18-22.11.18

Критерії відбору інформантів: Для того, щоб прослідкувати становлення сприйняття соціології та розуміння соціологічної професії було обрано три категорії – «покоління» респондентів: студенти до початку навчання (що вже обрали спеціальність, зараховані до ВНЗ, але до навчання ще не приступили), студенти другого курсу – (завершили 1-й рік навчання), студенти 4-го року навчання (підсумковий етап, етап формування планів щодо вступу на магістерські програми та професійного шляху), студенти магістерської програми з соціології – обрали магістерську програму для продовження свого навчання, та випускники, що працюють у сфері досліджень. Для аналізу було обрано Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Національний університет «Києво-могилянська академія» та Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» щоб забезпечити врахування різних організаційних контекстів. Стратегія формування вибіркової сукупності – стратегія максимальної варіативності (за формальною типологізацією ВНЗ-рік навчання) Всього вибірка склала 17 інформантів, 4 з яких – абітурієнти, 4 – студенти 2-го курсу бакалаврської

програми, 3 – студенти 4 курсу, 3 – 1го курс магістерської програми та 3-випускники (2011 та 2005 рік навчання). Серед опитаних 6 представники НТУУ «КПІ ім. І. Сікорського», 5 – КНУ ім Т. Шевченка і 6 – НаУКМА. Опитувальник склався із 5-х блоків:

1. Вибір спеціальності та ВНЗ
2. Соціологія та соціолог
3. Інтерес до навчання та чинники його зміни
4. Фокус наукових інтересів та мотивація до наукової діяльності (повна структура гайду – дод А.)

3.2 Аналіз та інтерпретація результатів опитування

1. Стратегії вибору спеціальності та ВНЗ

Щодо стратегій абітурієнтів щодо вступу можна виділити дві можливі стратегії: та, у якій початковою точкою виступає університет та відштовхування від спеціальності, як первинного критерію вибору.

Для тих, для кого вибір ВНЗ був первинним, важливими чинниками були негативний досвід пов'язаний з іншими ВНЗ, престиж ВНЗ та сумісне навчання із членами родини *«Моя сестра навчалась на цьому факультеті. І вона, коли приїжджала додому, ми з нею, там, п'ємо каву, десть гуляємо, було дуже яскраве життя.» (P9)*

«Значит у меня сестра мы с ней двойня. от родителей было условия чтобы должны поступить в один ВУЗ какой хотите договоритесь между собой и так далее и мы решили что проще всего нам вдвоём одновременно в одном году поступить в могилянку потому что там вот это система письменного экзамена все проходят сдают одно и тоже и зачисляются»(P17)

«Після того, як я повчилася в Шевченка, я була готова йти на будь-що в Могилянку. Ідеальний план — це була соціологія в Могилянці. »(P11)

У виборі спеціальності можна прослідкувати стратегії чіткої детермінованості щодо вибору соціології як освітнього напрямку та відсутність чіткого фокусу.

До першого спрямування можна віднести

- попередній інтерес до соціологічних тем: *«Я не помню почему даже почти, но в 10-м классе мне действительно захотелось учить социологию, по-моему, я прочитала статью, о том, как то, что было табу сделать общепринятой нормой и я такая вау, социология это класс. И после этого мне очень захотелось, мы с мамой даже поехали по университетам.»* (P7)
- напрям, що стосується планів щодо кар'єри : *«Я поставил собі чітке завдання що я хочу потрапити в ООН, тому я подивився перелік професій, які там потрібні, і серед них економісти були, фінансисти, соціологи. Я прочитав про ці всі спеціальності, і мені найбільше соціологія сподобалась.»* (P8)

«Потому, что после социологии, ну как я понял, можно пойти еще куда-то учиться. Я это планирую, мне это нравится. Поэтому решил сначала поизучать социологию, изучить, стать социологом, пока не знаю, какой уровень будет, но тем не менее. И пойти уже дальше. То есть мне говорили что после социологии, в принципе, можно и журналистом быть. Поэтому я, в принципе, вот так вот. Журналист-публицист, который социолог, это наверное неплохо.»(P1)

- попередній досвід із соціологічними даними: *«я волонтерила в Міністерстві освіти. Волонтерила саме в відділі міжнародних зв'язків. Там я познайомилася з керівницею відділу міжнародних зв'язків, її звали А. Н., і вона мені порадила піти в до Єгора Стадного, постажуватися і зрозуміти що це таке. [...] мені потрібно було просто поперекладати повністю всі категорії, там красиві таблички були і всі мали назву, мені треба було всі ці назви звести в ексель-таблицю і поперекладати. І коли я це робила, я зрозуміла, що є такі комплексні речі про суспільство, які можна виміряти числами. І коли цифри можна інтерпретувати. І мені*

це здалось крутим. Потім я почала думати: "Угу, якщо це так інтерпретується в цифри, то маркетинг, всі ці штуки, вони між собою взаємопов'язані". І мені це так сподобалось! Хоча, відверто, я спочатку хотіла навчатись на політології. Але після того, як я побачила ці цифри, звіти — мені дуже сподобалось. І я зрозуміла, що соціологія — це насправді підґрунтя до політології, всього іншого.» (P11)

- *порада інших: «Социология потому что у нас просто у меня поступила подруга в прошлом году и она рассказывала то что ей очень нравится, ей очень интересно. У меня две подружки поступили, одна Шевченко а другая за границу потом не встречала еще других своих знакомых но уже не подруг, и они тоже говорили что они на социологии. Я прямо в шоке вау, чтобы мы глядели этот предмет.» (P2)*

«Мама говорит “Есть такая специальность социология ”» (P3)

«Мама, яка навчалася на факультеті соціології і права в КПІ, розказала, що є соціологія, що це класно і круто, сказала “Давай”» (P10)

Другим напрямком є відсутність чіткого фокусу на соціологію як бажаний напрям. У цьому аспекті можна виокремити вибір соціології як «синоніма» до інших наук та напрямів та вибір соціології унаслідок неможливості потрапити на навчання за іншим напрямом.

«Мама говорит “Есть такая специальность социология ” Я думаю “Господи вот это буду опросы ходить проводить, господи, думаю, чем я буду заниматься вообще?” Думаю, несерьезно. Потом, думаю, пойду на маркетинг, а оказывается на маркетинге в Могиланской академии поменяли предметы, а я как бы по прошлогодним смотрела, ориентировалась, хотела идти на маркетинг, там английский был, английский я не сдавала в этом году и я такая узнала, что английский и я такая “В смысле английский, ребята?” А они вот так, теперь английский каждый год. Думаю, отлично, давай смотреть куда я могу пойти, попала, смотрю - социология. Думаю более-менее это очень как-

бы близко к маркетингу, пойду туда. Потом читаю про социологию, думаю “Вау” интересно так еще, и связи с общественностью и все такое поэтому выбрала социологию..»(P4)

«в КПІ я більше хотіла на видавничу справу, але я туди звичайно не пройшла, бо це важко. І потім як раз соціологія, я подумала “чому б ні”, я точно туди проходила на бюджет, і я подумала “ну мабуть це цікаво”. Взагалі, коли я подавала на соціологію, я хотіла подавати на соціальну роботу, але мені сказали, що там бюджетних місць точно не буде, і взагалі невідомо чи наберуть групу, і я тоді сказала “ну, окей, соціологія, хай буде”..»(P12)

«Насправді, я мріяла вступити на юридичний у Тараса Шевченка, але я зрозуміла, що по рейтингам ЗНО я туди вже не проходжу. Мама, яка навчалася на факультеті соціології і права в КПІ, розказала, що є соціологія, що це класно і круто, сказала “Давай”. Так і вийшло. Я обрала такий напрям, який можна потім поєднати з тим, що мені цікаво, з тим же юридичним, куди я хотіла. В рейтингу це був перший і факультет, і університет, але за декілька місяців це вже вирішувалось за результатами ЗНО.»(P10)

Інша позиція передбачає вибір соціології в ряду «синонімічних» дисциплін. Тобто це позиція невизначеності серед певного кола дисциплін.:

«я вибрала спочатку маркетинг, тому що в мене мама маркетолог і я думаю це було б мені цікаво але там був великий конкурс Я також ще подалась на соціологію так як мені цікаво психологія, я почитала про соціологію і про маркетинг, я зрозуміла що там є щось суміжне і тому я вибрала соціологію.»(P3)

«я хотел заниматься чем-то таким общественным, социально-политическими науками, и также я тяготел к философии очень сильно. Но по причине того, что вообще в мысли старших поколений философия - это что-то такое непрактичное. И я с родителями поговорил и было решено, что я пойду на более практическую и прагматическую тропу. Изначально я хотел пойти на

политологію, ставив перші пріоритети — це політологія і соціологія. Но получилось, что попал на социологию.»(P6)

Також, можна прослідкувати ситуацію випадкового, неусвідомленого вибору:

«Я как и все долгое время не знала кем я буду когда вырасту, перебирала совершенно разноплановые профессии, мне просто случайно попала в руки брошюрка нашего факультета. Меня заинтересовала, стыдно признаться, не столько сама социология. Мне были интересны дисциплины. Мне были интересны философия, культурология. Я подумала, что это будет отчасти больше для души, нежели как профессия, которая будет меня кормить. Поэтому, выбор скорее основан на том, что мне были интересны дисциплины» (P15)

«А почему конкретно социология я не знаю у меня было очень символическое представление о том что я буду там делать На самом деле ты со мной была вообще такое ощущение такое розовый единорог Ну как точно словно на самом деле методом исключения я поняла что мне не нравится ни один факультет из вот там филология и вот это вот всё остальное так чтобы учить какую-то техническую специальность мне тоже не нравилось Вот, и методом исключения или сода Что такое посерединке это будет социология» (P17)

Соціологія як дисципліна відсутня у програмі загальноосвітньої школи. Тому ознайомлення із визначенням, об'єктом, предметом соціології, компонентами (у том числі предметними складовими навчального процесу) та із визначенням професії соціолога могло відбуватись різним чином.

Серед студентів та випускників (питання було задане тим, хто щонайменше рік провчився за всією освітньою програмою), ситуації «першого знайомства» із соціологією (до вступу на цю спеціальність):

- Дізналися заздалегідь

«Я не помню почему даже почти, но в 10-м классе мне действительно захотелось учить социологию, по-моему, я прочитала статью, о том,

как то, что было табу сделать общепринятой нормой и я такая вау, социология это класс.» (P7)

«Я знав про соціологію тому, що в мене дядько – соціолог, політолог. Він сказав, що це чудовий вибір. Сам він викладає в Д. соціологію.» (P5)

«Я видел, что такое социология, читал о ней. [...]. Я общался с преподавателем, у него дочка учится на социологии, она мне рассказала.»(P6)

«Власне, мені розповіла мама, що є така дисципліна.»(P10)

«Через мою сестру, сестра почала розказувати, почала розказувати якісь моменти із соціології»(P9)

«Я вот думала, может журналистика, а потом папа у которого у коллеги дочка заканчивала социологию и работала в ТНС рассказал про социологию, предложил попробовать ее. Что она как бы не совсем гуманитарная, не совсем техническая и с перспективой вроде как на будущее и я сказала а почему бы и нет и таким образом поступила на социологию»(P16)

- Дізналися в процесі вступної кампанії, при подачі документів

«Я просто по названию всех факультетов прочитала что каждый из них [...] Я немного почитала до но как правило, это были очень общие такие тексты.» (P17)

«З інтернету, коли гортала списки, які є факультети, спеціальності, які можна подавати предмети.» (P12)

У той же час, респонденти зазначають вплив стереотипів про соціологічну професію на них та найближче оточення при виборі спеціальності:

«У меня был стереотип дурацкий, что социологи - это, условно говоря, что ты сидишь на уроке, стучат в дверь, заходят с анкеткой и просят заполнить.» (P6)

«Мама говорит “Есть такая специальность социология ” Я думаю “Господи вот это буду опросы ходить проводить, господи, думаю, чем я буду заниматься вообще?”» (P4)

«Соціологія просто, у неї була репутація несерйозної, незрозумілої професії. Тато мені казав типу “ким ти будеш? У нас от соціологині - це жіночки, які організовують якісь свята в школах.” Він так бачив це.» (P14)

Серед опитаних, окрім як на соціологію документи подавали ще на право, журналістику, політологію, філософію, філологію, маркетинг, менеджмент, публічне управління та адміністрування, міжнародні відносини.

Всі опитані, що навчались (або навчаються) за магістерською програмою обрали магістерську програму у власному ж ВНЗ і на власному факультеті. Спрямування на те, щоб вступити на магістерську програму могло бути усвідомленим і неусвідомленим.

Усвідомлене – направленість, що з'явилась після ґрунтовного осмислення необхідності продовження навчання: *«Я навіть в самій компанії запитала, чи варто мені вступати на магістратуру, чи, в принципі, достатньо того, що в мене є бакалаврат? І мої керівниці сказали, що якщо ти все-таки хочеш просто бути глибшим аналітиком і розвиватися в кар'єрі, то все-таки тобі потрібно мати магістратуру. Я думала йти на магістратуру до цього суто тому що я вважала, що це дасть мені два роки просто ще займатися чимось, а паралельно я би шукала себе. А якби не пішло, то я би просто кинула. Ну і плюс це був хороший варіант лишитися в гуртожитку, і плюс зараз йдуть розмови, що на наступний рік було би ЗНО, було би важче вступити. Я подумала, ну, в принципі, зараз шанс легший. Тобто це було до того, як я прийшла на цю роботу. А після того як прийшла на роботу і порадила з своїми керівницями, зрозуміла, що мені потрібно закінчити університет, отримати ступінь магістра соціології, і навчання мені дійсно потрібне, тобто це не має бути як бакалаврат, що я просто*

ледь виходила, а я прям серйозно маю цим займатися, вчитись, і надолужувати всі свої прогалини в знаннях.»

Неусвідомлене – для абітурієнта магістерської програми не стояв вибір щодо вступу з тих чи інших причин:

Як «логічне продовження» навчання: «А когда я поступала на магистратуру, я не могу сказать, что это был выбор. Оглядываясь назад я понимаю, что курсе на 3м, когда нам начали препрдовать уже какие-то более специфические предметы, не какого-то широкого профиля аля философия там. Где-то на 3-м курсе у меня уже начала происходить какая-то профдеформация. После 3го курса не было вопросов поступать куда-то кроме социологии. Для меня это было очевидно, то есть что на магистерскую я поступаю на социологию. А не меняю ее на что-нибудь еще. Я уже понимала, что мзг поломался на определенное восприятие вещей. И идти продолжть дальше обучение было абсолютно естественно.» (P16)

«А коли вступала на магістратуру, то тут питання зручності мабуть. Зручно вступати у те, в чому ти уже вчився. Це зручніше, ті самі іспити простіше складати.» (P13)

«Его на самом деле не было потому что на тот момент четыре года бакалаврата не считается полным высшим образованием и поэтому теоретический вариант поступить в какую-то другую магистратуру он был и например [...] А вот я решила что зачем мне поступать ещё куда-то например даже в пределах одного ВУЗа ничего более подходящего мне я всё равно не находила а полное высшее я решила что мне надо получить Тем более это продлеват года, свободной такой студенческой жизни и соответственно автоматом я подготовилась к экзаменам и их сдала и точно так же поступили большинство моих однокурсников, все кто со мной учился почти все они... Вернее на магистртуру набирали на пару человек меньше соответственно, почти все и поступили была только одна

барышня которая ну заранее решила что она поступать не будет и не поступала Ну и насколько знаю она потом где-то доучилась на заочке Она в принципе решила, что ей там делать нечего и не поступала. Я в принципе тоже считаю что в магистратуре было делать особо нечего но я хорошо проводила время.» (P17)

«Потім на магістратуру я вже йшла, тільки в КПІ подавалась, я розуміла, що, в принципі, пройду. Я не була впевнена з приводу того, чи взагалі треба магістратура, того що у мене з групи пішло тільки троє людей, і дуже багато людей було так, тобто, пішли ті, хто ще не визначився, скажем так, що буде в майбутньому. Я в тому числі, і реально подавалася, тому що нам постійно комісія розказувала, що це така класна кафедра, там іноземні лектори, і я дійсно думала, оскільки зараз цим так активно займаються, може навіть буде краще за інші спеціальності.»(P12)

2. Соціологія: визначення, сприйняття

Уявлення абітурієнтів щодо соціології певною мірою стосуються окремих компонентів та функцій соціології:

«Социология? Так, именно социология это наука, наука, о, сейчас я это сформулирую, наука, не знаю, о взглядах и мнениях человечества [смеется]. Связи с общественностью это социология. Работа с социумом, в социуме, вот так вот.» (P4)

«Социология? Ну это сбор информации, я так думаю. Всякая аналитика там, составление всяких этих систем знаешь как кружки и диаграммы всякое такое. То что я представляю.» (P2)

«Я понимаю, что это очень такая колхозная терминология, потому что я ведь ее не очень хорошо изучал. самостоятельно там читал какие-то книги типа “Социальная психология”, но это лишь косвенно, я так понимаю,

затрагивает социологию. Но тем не мне, мне кажется это изучение общества, если вот так уж охватить все вопросы» (P1)

У загальному визначенні соціології всі інформанти ідентифікують соціологію як науку. У визначенні, студенти та випускники розглядали соціологію в основному, в таких аспектах:

- Дослідження зв'язків на різних рівнях
- Дослідження суспільних проблем

У визначенні «взагалі» фігурує доволі «сухе», академічне визначення. Особисте сприйняття соціології (питання «Що таке соціологія особисто для Вас?») – соціологія ідентифікується, передусім із світоглядом. При чому, це «інакший» світогляд: *«Это способность смотреть на мир как-то по-другому. Не скажу шире, глубже. Это совсем другое мировоззрение, другая точка зрения.»(P6)*

Соціологія вбачається як світогляд, при чому, має значення як пояснення повсякденних процесів на мікрорівні:

«мені дуже подобаються всякі соціологічні штучки. Наприклад, коли саме завдяки тому, що ти розумієш людей, можна одразу впливати і якимись такими хитрощами уникати неприємних моментів. Мені таке дуже подобається, і мені здається, що якби соціологія приблизно так само працювала і намагалась, мені чесно не подобаються якісь супер глобальні уявлення.» (P12)

Соціологію в тому числі вбачають як здатність рефлексувати роль і місце дослідника: *«База, которая сломала мое восприятие. Этот контекст, про который ты всегда помнишь. Ты помнишь про то, что какой бы процесс, феномен ты бы не рассматривал, какую вещь, какой феномен ты не рассматривал, ты все равно помнишь, что за ней стоит какой-то контекст, какой-то автор, который находился в каком-то контексте, в какихто условиях, с каким-то габитусом. С какой-то ментальностью. С*

какой-то референтной группой в голове и соответственно, ты понимаешь, что это не какая-то вещь в себе, не сферический кон в вакууме, а что-то большее, отражающее во это все сразу. И соответственно, когда ты имеешь дело с чем угодно, начиная от продукта в сфере маркетинга, заканчивая книжкой и губной помадой ты понимаешь, что за ней всегда что-то стоит. Даже если тот, кто это спродуцировал это не осознает - он все равно продукт какого-то контекста социального.» (P16)

«это та область знаний, которая помогает понять свое место в обществе, какую роль ты играешь, дает немного посмотреть на мир, вообще.»(P7)

«Загалом, це специфічне бачення, коли ми сприймаємо соціальне життя і світ не просто як данність, а ми намагаємось розглядати як саме воно працює. А вже що саме ми там бачимо — це залежить від орієнтації кожного дослідника.»(P13)

Соціологія стає інструментом для рефлексії повсякденної реальності, повсякденного світу: *«Але після того як я почав вивчати соціологію, коли я приходжу в якусь кафе, я дивлюся на те як влаштована структура тут, і я вже порівнюю з іншими, наприклад, закладами, в яких я був в інших країнах, або інших містах.» (P8)*

Соціологія вбачається студентми та випускниками як така, що скерована на вирішення суспільних проблем.

Бачення і уявлення про соціологію, її роль та постать соціолога змінюється у процесі навчання.

Опитані студенти-бакалаври після другого року навчання, порівняно із їх початковим уявленням зазначають різницю у охопленні як теоретичному так і практичному. Тобто, вбачається різниця з боку наявності практичних обмежень:

Тому зараз я уявляю, що собою представляє соціологія як наука, які є підводні камені і розумію, що соціологія не може зробити прямо все. Раніше мені здавалось що опитати всю землю чи все населення країни, щоб точно-точно кожену думку перейняти, зрозуміти, то зараз я зрозумію, що я є певні

обмеження як у науковців. Методи треба обирати. Це залежить від того, скільки є грошей, хто дає фінансування. Ти не можеш зайнятися чимось типу вплив форми навушників на формування характеру, тобто щось таке, що тобі здається що правильно, але нікому не потрібно. Тобто потрібно іти в ногу з часом і намагатись знаходити собі фінансування, бо про сторону грошей я не думав, коли вступав на соціологію. Мені здавалось, що в будь-якому випадку ти можеш провести своє дослідження, не зважаючи на те, чи є фінансування. » (P8)

«Просто, может быть сейчас я более трезво оцениваю ситуацию и понимаю, что решить глобальную проблему общества уже не так просто. Нужно начинать как-то по кусочкам это делать. Насчет понимания что такое социология, это конечно за год (уже больше) немножко поменялось.» (P7)

Та з боку теоретичного потенціалу соціології:

«Я не думав, що все так серйозно. Я не думав, що так точно прописані всі ці соціологічні теорії, що вони насправді так чітко і точно відображають суть соціальних подій, масових подій і я не думав що є методи, що дозволяють дізнатись про це все. Тобто, щоб дізнатись про цінності індивіда є розроблена методика і можна це робити в масових кількостях У мене не було уявлення, мені здавалось що це все ж така більше описова наука, більше з приміссю філософії, поговорити про щось, подумати, а аналіз даних виористовувати лише для того, щоб було про що поговорити. Яюсь так. Тепер я розумію, що ці знання дуже точні за допомогою їх можна діставати відповіді на конкретні запитання.» (P8)

«Чесно кажучи, я так само вважав, що соціолог – це людина, яка ходить з анкеткою і опитує людей. На даний момент для мене соціолог – це децю ширше поняття. Це людина, яка є одночасно і аналітиком, і філософом. Ну і політиком.»(P5)

«Но опять же, что настолько все изложено теоретически...такой охват я не представлял.

-Охват в теоретическом плане?

В теоретическом. В плане возможностей познания этого всего.»(Р6)

У той же час, студенти старших курсів у якості зміни свого ставлення до соціології, відзначили:

Усвідомлення практичності спеціальності:

«А на другому чи третьому курсі у нас з'явився предмет "Гендерні відносини в сучасному суспільстві"! Дуже хороший предмет, який серйозно змінює уявлення про речі. Нам пощастило з викладачкою, в нас були дуже цікаві пари. Але теми були такі, які зверталися до нашого повсякденного життя, і ми розуміли, що не дуже воно незаангажоване тими уявленнями, які існують.» (Р13)

«Напевно, були курси, які давали мені зрозуміти, що соціологія це не суто теорія. Тобто, що її можна застосовувати практично. Наприклад, це курси гендеру, фемінізму, соціальна антропологія, наприклад, курси кількісних досліджень, коли ми ще дізналися, що соціолог може займатися і маркетинговими дослідженнями, наприклад. Тобто, це, напевно, було просто якісь предмети, де ми бачили, які проблеми вирішує соціологія. Не просто що є соціологія, які є класичні парадигми, а от саме “от ви знаєте, в Україні зараз є такі-то проблеми, і соціологи провели такі-то дослідження, і от внаслідок цього була змінена якась політика, або були проведені ще якісь заходи”.» (Р14)

«Потім було ж оце, коли на олімпіаду їздили, тоді я почала розуміти, що це реально набагато ширше, той же аналіз, що це більш така, все-таки, прикладна дисципліна» (Р12)

Усвідомлення масштабу і меж дисципліни

«Напевно, спочатку, я розглядала соціологію трошки ближче до соціальної роботи. Тобто це люди, які саме безпосередньо працюють з людьми, допомагають їм вирішити якісь їх проблеми. Потім я зрозуміла, що соціолог це трошки масштабніше, і ми менше працюємо з людьми, більше працюємо

з конструктами, поняттями, даними, і вирішуємо ті ж самі проблеми» (P14)

«Дивись, спочатку у мене уявлення як такого не було. Ну, це таке супер примітивне уявлення типу “це щось пов’язане з соціальною роботою”. Зараз, звичайно, змінилося, я почала розуміти, наскільки це широка діяльність, але, чесно кажучи, я б не змогла сказати про якийсь один вид, що це соціолог, а це не соціолог. У мене уявлення про соціологів змінювалося, якщо я спочатку вважала, що дійсно, якась людина, яка просто класний теоретик, так, це соціолог. Потім, якщо людина якась, що собаку з’їла на дослідженнях, то теж соціолог. Зараз я намагаюсь займати таку нейтральну позицію. Тобто, соціолог це той, хто аналізує, досліджує, просто мені здається, що це, по-перше, соціологічна уява повинна обов’язково бути у людини, і він повинен реально розуміти, що робить, якщо він досліджує...» (P12)

Процес формування знання про соціологію і «усвідомлення» соціології для студентів старших курсів і випускників відбувався за схожим патерном: від нерозуміння та несприйняття соціології як науки, дисципліни та корпусу знань до моментів усвідомлення та зацікавленості. Так, «переломний момент» в усвідомленні трапляється приблизно на 3-му курсі (незалежно від програми у ВНЗ).

Всі опитані надавали цьому процесу як усвідомленню позитивні конотації. При чому, з одного боку це кумулятивний процес, а з іншого – такому процесу були присутні певні «поворотні точки» у вигляді дисциплін, тем та викладачів.

Вихідною точкою такого процесу було відсутність чіткого розуміння зв’язності дисципліни на молодших курсах:

«Когда на 1м курсе ты слушаешь про социологию и пытаешься понять при чем тут вообще ты, а потом ты начинаешь понимать что тебе нужна

математика и пытаешься выстраивать себя в попытках осознать все эти бесконечные сложности теории вероятности и осознать зачем оно тебе надо и что с этим дальше делать, что такое слово дисперсия и зачем тебе про него рассказывают и при чем тут вообще какие-то Конт, Кун, Кон и остальные и в дальнейшем, как только ты понял что такое социолог и сколько всего ты можешь изучать, учеба заканчивается и ты сталкиваешься с реальной работой» (P16)

«Перший курс — це був вступ, ми вчили визначення слова "гендер", на другому курсі — купа аналізу даних. Це була одна з найтупіших речей — це давати людям на другому курсі купу аналізу даних. Кому ви даєте аналізувати? Навіщо? Це як дати зброю людям, які ще взагалі не розуміють хто ворог і як стріляти. Ну класно, що ми знали SPSS, але в мене не було цілісної картинки як я могла використати цей інструмент.» (P11)

Формування усвідомлення відбувалось через:

- Розуміння соціології як прикладної соціології:
«тоді я почала розуміти, що це реально набагато ширше, той же аналіз, що це більш така, все-таки, прикладна дисципліна» (P12)
- Наявність мотивованої академічної та професійної спільноти
«Тоді в мене змінилася думка, я зрозуміла, що її люблять, що це тема» (P13)
- Бачення соціології як можливого джерела доходу:
«Але коли ти розумієш, що тобі це подобається і ти зможеш цим заробляти..»(P10)
- Поява системності у розумінні соціології:
«Так. Це була зміна до того, що насилу почало щось розумітись. До третього курсу це були точки, куски знань. До чого вони всі? Як їх зв'язати. А на третьому курсі почали складатись в систему.» (P11)

Важливими пунктами, точками, що посприяли формуванню наявного уявлення про соціологію ставали:

- Предмет:
- *«На третьому курсі був злам, тому що були сучасні соціологічні теорії, соціологія сексуальності, і була соціологія взаємодій. І тоді виявилось, що дзеркало в інтер'єрі може так багато розповісти про соціальне!» (P11)*

«Напевно, були курси, які давали мені зрозуміти, що соціологія це не суто теорія. Тобто, що її можна застосовувати практично. Наприклад, це курси гендеру, фемінізму, соціальна антропологія, наприклад, курси кількісних досліджень, коли ми ще дізналися, що соціолог може займатися і маркетинговими дослідженнями, наприклад. Тобто, це, напевно, було просто якісь предмети, де ми бачили, які проблеми вирішує соціологія.»(P14)

«А на другому чи третьому курсі у нас з'явився предмет "Гендерні відносини в сучасному суспільстві"! Дуже хороший предмет, який серйозно змінює уявлення про речі.»(P13)

- Особистість викладача:

*«Потім ****, звичайно, повпливав, тому що цікаво було, що він і теорію так добре розповідає, видно, що він зацікавлений в цьому, що він доволі ознайомлений. І при цьому, що він непогано володіє і аналізом.» (P12)*

*«Я приведу приклад: ****, просто та людина, яка витягнула мене, наприклад, з такої апатії соціологічної. Ти приходиш до неї, і не стандартне: «Діти, встать!», а «Доброго дня! Сьогодні Вам розкажу про те, що Ви вже і так знаєте, але зробіть вид, ніби Ви слухаєте це в перший раз і запишіть, пожалуйста», а «Привіт всім! Я - ***[коротка форма імені], до мене звертайтеся так. Зараз Вам покажу свою практику». От соціолог-викладач має зацікавити студента, бути не тільки теоретиком і читати з листочка, як *****, не тільки читати з листочка, а й мати якийсь бекграунд, такий мішочек: ось я зробила, пожалуйста.» (P9)*

- Участь в спеціалізованих соціологічних заходах (конференції, олімпіади):

«І коли ти варишся у цій суцільній демотивації — це дуже тисне. Ти починаєш ще гірше про це все думати. Класна дисципліна — фіговий викладач. Так було до того моменту, доки я не побачила Каразінський університет. Це була моя перша конференція, ти не уявляєш якою я приїхала. Вийшло випадково, в мене була курсова, я починала робити практичну частину на канікулах, мені мій викладач написала за тиждень "Класна штука!", кидає посилання. Я прочитала і мовчала. Потім мене вмовили поїхати. Велика кількість одногрупників і друзів — їм це нецікаво. Мені не хотілося їхати одною в інше місто. Це все було буквально за тиждень, треба було швидко подати тези, готуватися, квитки купити, це було дуже на емоціях. В результаті — нереальні враження. В нас було класне спілкування не тільки зі студентами, з викладачами. Вони настільки інші, я повернулась з класними емоціями. Викладачі кардинально відрізняються від наших. Всі заряджені, класні. Я приїхала, всім почала розповідати, які в мене класні враження. Коли на тебе тиснуть — то втрачається мотивація. Тоді в мене змінилася думка, я зрозуміла, що її люблять, що це тема. Ще змінило відношення до соціології, коли в нас почали викладати молоді аспіранти, які працюють. Вони викладають, бо їм цікаво, бо це не дуже вигідна професія. Вони паралельно працюють в якійсь компанії. І вони теж такі заряджені. Видно, що вони успішні і адекватні. Вони працюють на класній посаді, в крутій компанії. І ти починаєш думати "Вау! Не все так погано". Ще буквально півроку тому в мене було зовсім інше враження. Класно, коли можеш з чимось порівнювати. Залежить від класного досвіду спілкування з людьми з твоєї сфери.»

При переході від навчання до роботи (галузь маркетингових досліджень), інформанти зазначили що зіткнулись із обмеженнями та спеціалізацією в

соціологічній професії, що стала для них новою. «А еще вторая тема которая меня наверное то что поменялось представление того что это специализированная сфера деятельности всё что касается в маркетинговых исследованиях вот прикладной части. пока ты учишься кажется что вот все всё делают но ты представляешь себе чтобы собрать массив на 1000 человек, ещё есть какие-то интервьюеры, но это отдельно от тебя, а у тебя типа вот уже массив. Даже когда речь вот о работе только с массивом с данными будет куча народа других людей специалистов которые знают только свой кусочек которые будут над ним там работать. там один будет там массив тебе готовить 2 будет тебе ещё что-то делать третий ещё что-то делать а 4 уже анализировать данные там ну и так далее. Это большой как это технологический процесс То, что он настолько специализированный для меня это было скорее открытие Мне казалось что все всё делают там один и тот же человек способен сделать нормальную фокус-группу и анкету составлять. На самом деле это не так. Вернее есть такие, иногда приходится так делать а на самом деле специалистом ты можешь в чём-то одном это разные специалисты по разному зовут и поэтому там, в ТНС и ГФК может быть больше 100 людей они все чем-то своим занимаются, а не все всем сразу. да ну то есть пока ты учишься вот то что это специализированный рынок специализированность узких специалистов - это очевидно а, когда начала работать я поняла что она тут вот, там женщина которая делает все проекты для фармацевтических рынков и всё знает там про лекарства Там и так далее А вот отдельно Человечек который исследования для там telecom industry и они разные самом деле они могли бы поменяться Потому что это случайности Кто на чем работает, но они специализируются в чем-то одном. И люди, которые делают массивы не анализируют данные или редко это делает.»(P17)

Існують кути зору на соціологію як на цілком гуманітарну, точну та комбіновану науку. Окрім того, представлена точка зору, що близькість до «полюсу» гуманітарних чи точних наук визначається для конкретного

дослідника чи дослідження: *«Так, залежно від конкретного дослідження може наближатися або туди, або туди.»* (P13)

Процес навчання

Основними мотиваторами щодо процесу навчання виступають:

- Особистий інтерес
- Викладач: особистий ентузіазм, вміння зацікавити, спосіб подачі матеріалу
- Формальне визнання кваліфікації (отримання диплому, оцінка)
- Групи належності (родина, друзі, одногрупники)

Бар'єрами стають:

- Організація вивчення дисципліни та її оцінювання
- Незацікавленість викладача у своїй роботі
- Відсутність відчуття того, що знання можна використати на практиці.

У згадках про найбільш важливі предмети, інформанти переважно згадують курси з історії соціології та математичні/статистичні методи. Це, загалом збігається із тим, що у тріаді емпірична соціологія-теорії середнього рівня – і «велика теорія» практично всі інформанти-студенти зазначили неможливість виділити ту, чи іншу частину як більш значущу

«Чесно, я притримуюсь того, що немає теорії без практики, а практики – без теорії, все таки.» (P9)

Крім того існує позиція щодо важливості саме емпіричної соціології з тієї причини, що емпірична соціологія спрямована на конкретні проблеми (студенти 2-го курсу):

«На первом месте по важности стоят эмпирические, потому что они помогают решать наши конкретные проблемы, ставят какие-то задачи, цели по развитию, делят какие-то предположения на будущее.» (P7)

«Я вважаю, що найважливішою є емпірична соціологія, тому що вона одночасно вказує на певну проблему, намагається дати відповідь і вирішити цю проблему, після певних емпіричних досліджень ми можемо наші дані поширити на певну теорію, зробити висновок.» (P5)

При цьому, студенти старших курсів та випускники зазначили наявність «розриву» між теорією та емпірією як слабе місце соціологічної освіти:

«З того що я зараз бачу, в Україні нам не вистачає теоретичної бази. Ми використовуємо якусь методологію, і не цікавимося, звідки у цієї методології ноги, як її правильно використовувати, і як це все потім аналізувати. Тому, я думаю, що в Україні доволі все окей з емпірикою, але перспективи соціології були б набагато кращі, якби ми вже більше заглиблювалися в теорію, але і при цьому те, що у нас в університетах вчать це все одно трохи тупо, тому що її вчать окремо від практики. Тому це виходить якесь замкнене коло. Типу, от коли ми приходимо на роботу, ми вже юзаємо ту методологію, яка у нас прийнята, і, в принципі, вона майже завжди одна і та сама. А в університеті нас вчать якусь теорію, яка вже трошки або застаріла, або нам не пояснюють як її використовувати. І тому виходить такий трошки розрив. [...] Тобто нам в університетах надають багато історії соціології, соціологічних теорій, парадигм, але я не знаю, в чому саме проблема нашої системи освіти, все одно ми цю теорію не знаємо. І коли ми приходимо на роботу, ми не вміємо її використовувати, не вміємо аналізувати дані з точки зору цих теорій, і все що ми робимо на роботі це просто використовуємо ті формули, методи, тому що нам так сказали, тому що нам показали як це працює, і ми за алгоритмами це робимо.» (P14)

У визначенні дисциплін я цікавих або ж таких, що справили враження на студентів та випускників, не залежно від ВНЗ, грає роль особистість та підхід викладача. При чому важливими у сприйнятті викладача виступають як підхід до викладання, так і особисті риси, якості, досвід.

«В нас був викладач, в якого був досвід аспірантур в різних країнах, він дуже класно подавав матеріал. Якщо читати самотійно ту літературу, то це було складно, а він пояснював просто.» (P10)

*«Ну, ***... без *** – нікуди. Це в позитивному, чи, скоріше, в негативному...? В позитивному, звісно. Вона - це людина, у якої свої методи, яка принципова, яка за знання, і проти всього, що не достойне звання студента. Вона дуже... Я тоді її всіма матами клала, проклинала, але сейчас я готова її розцілювати, тому що, якби не вона, я б не знала [...] нічого.» (P9)*

Серед предметів, що запам'яталися у позитивному ключі – предмети, що були дотичними до повсякденної реальності. Дотичність до реальності (із визначення моментів становлення розуміння предмету та соціологічної ідентичності вище) була у багатьох випадках важливим моментом до становлення соціологічного світогляду.

*«Була просто ізумітельний викладач – ****, епатажна, ексцентрична, доносила інформацію, на екзамені нас просто насілувала теорією, тому що теорію ми повинні були знати, але при тому на парах вона давала кучу інформації із життя, з якою ми самі стикалися, показувала на пальцях, малювала, показувала відео, цікаві презентації, вона цікавилась цим предметом, і ми цим зацікавилась.» (P9)*

«Мене дійсно тоді цікавила соціологія девіантної поведінки. Мені подобалось, ми багато вчили літератури, досліджень про дітей, які погано вчаться і вести поганий спосіб життя. Це було прикладне, це було поруч з нами, це було доволі сучасно. Найстаріші це були 25 років тому написані, а не 225 (сміється). Естетика була цікава, предмети, які були або сучасні цікаві і разом з тим прикладні, або просто теоретичні, але ми можемо бачити зараз. А ми не думаємо, що ми вчимо те, що хтось придумав 300 років назад.» (P12)

Окрім того, важливими визначали ті предмети (власне їх організацією) стала відсутність «банківського»⁸ - підходу до викладання, а стимулювання до особистого аналізу та мислення студентами: *«Тобто ми теж це все робили в*

⁸ «У банківській моделі освіти знання є дарунком, яким наділяють ті, хто має себе за знавців, тих, хто на їхню думку нічого не знає[27, с.54]

більш таких формах обговорень, дискусії, вони ділили нас на дві команди, ми мали виконати якесь завдання, а потім провести якусь дискусію, відстояти свою позицію. Потім був з однією з цих викладачок курс фемінізму, де вона посадила нас усіх в коло, сказала прибрати телефони, і ми теж дуже багато обговорювали суспільних проблем, дуже багато думали, дискутували. І от вона на багато що відкрила мені очі, змусила думати інакше. Це було дуже круто.» (P14)

Курси, що запам'ятались в негативному сенсі також, значною мірою були детерміновані негативним досвідом пов'язаним з особистістю викладача.

«Деякі викладачі її подають не дуже якісно. В якому плані? Деякі викладачі можуть читати з листочка. Просто читають. А ти або записуєш, або не записуєш. Є в нас викладач з політології як сам, своїми словами усе тобі розповідає, пояснює, потім може задати тобі запитання чи ти це зрозумів. І ти повинен теж задати зустрічне питання, якщо ти не зрозумів.» (P9)

«Це визначає саме викладач і дійсно подача. Якщо людина реально це досліджувала сама, сама зацікавлена в своєму предметі, читає нові статті, може щось нове сказати, поєднати те, що ми вивчаємо з подіями, що зараз відбуваються або відбувались недавно. Це дуже великий плюс. Це якраз те, що треба.» (P12)

Окрім того, це чинники пов'язані з організацією навчального процесу. Зокрема інформантами було названо прив'язаність до часу, відсутність матеріально-технічного забезпечення. Не зрозуміла система оцінювання, що її використовує викладач.

Наука та сфера наукових інтересів

Абітурієнти готові займатися позанавчальною науковою діяльністю якщо відчуватимуть інтерес до теми: *« Якщо буде цікавою для мене тема. Якщо щось креативне.» (P3)*

У той же час для студентів та колишніх студентів, основними мотиваторами до наукової позанавчальної діяльності (участь у конференціях, написання статей) виступали чинники інтересу *«Не гроші. Гроші мене мотивують в моїй роботі.*

Мене мотивує curiosity. Коли ти розумієш якусь річ, то в тебе таке відчуття...Є речі, які я не розумію як працюють. Якись суспільства. І в мене є внутрішній запит зрозуміти це. Соціологія це реалізовує.»(P11), можливості застосування результатів наукової праці: «Що стосується проведення якогось дослідження, мене потивує сам стан в нашому суспільстві, всі ті проблеми, які є в нашому суспільстві і в нашій країні. І я намагаюсь, я б намагався і хотів всіма своїми силами вирішити хоча б малу кількість цих проблем.»(P5), а також, можливості взаємодії з викладачами-кураторами у процесі написання дослідницької роботи.

Іншим підходом є сприйняття наукової роботи як формально-необхідного елементу: «На самом деле, очень банальные меркантильные вещи, что для диплом, для баллов нужны эти пункты. Что нужны тезисы, плюс это поощрялось преподавателями. Я не могу даже сейчас внятно для себя сказать. Как-то надо было . Надо было. Мы как-то не сильно рефлексировали над тем, что оно дает, к сожалению.» (P16)

Таким чином. Наукова робота бачиться з одного боку як можливість впливу, а з іншого – особиста нематеріальна вигода. «По-перше, це гарна підтримка з боку куратора, по-друге це можливість застосування цих досліджень наукових на практиці. По-третє, інтереси суспільства до цієї теми, інтерес аудиторії. По-четверте, що особисто цікаво, не без цього, до даної теми і, мабуть, те наскільки воно мені в житті знадобиться. З будь-чого можна якийсь урок винести для себе. Я просто говорю, наприклад: «Я буду робити зараз оці тези». Я краще я зможу писати, у мене будуть навички писання, я буду багато редагувати текст, я буду спілкуватися з своїм куратором. Можливо, ми з ним якось вийдемо на якусь дискусію, де я узнаю щось нове.»(P9)

«Що би мене мотивувало? Якби ми разом або зі студентами або із викладачами робили якийсь проект спільний, і от для цього потрібно було б провести якусь попередню наукову роботу, підготовчу, щоб, наприклад, привернути увагу суспільства до цієї теми, то, я думаю, тоді я би більше заглибилась і почала би писати статті.»(P11)

«Досвід, мене мотивує досвід. Особливо після Харкова. Ті ж МАНи. Я бачу за цим великий досвід, що ти не просто написав тези. Це виступи. У мене зараз робота пов'язана зі спілкуванням з клієнтами, з презентаціями. Якби я ніколи до цього не готувалася, то це було б жах. Це мотивуючий чинник. [...]. Коли почався університет — я дуже довго сиділа без конференцій. На третьому була перша. А це скіл, який втрачається, якщо не тренуватись. Це вихід з зони комфорту. Я не ставлюсь до наукової діяльності так, що маю її розвивати. Я більше з цього для себе пожинаю плоди. Єдине, що мені не подобається, що в нас зараз дуже пропагують цю наукову діяльність. Мені не подобається так, що ти сходиш на конференцію, а ми тобі якийсь плюстик.»(P10)

Водночас, серед бар'єрів існує бачення розриву між власними здібностями та сферою науки. *«Що стосується тез і написання якоїсь наукової роботи, то мене ніщо не може мотивувати. Я не люблю це писати. Я не письменник. Немає в мене тих якостей, щоб щось писати.»(P5)* *«Це теж трошки болюча тема саме для мене, тому що у мене завжди є оця самообмежуюча поведінка, що я не науковець, що я недостатньо для цього розумна, маю бачення, навички написання текстів.»(P11)*

Троє із чотирьох опитаних абітурієнтів мали попереднє уявлення про тему, над якою б вони хотіли працювати та досліджувати. І, загалом, уявлення про фокус наукових інтересів було присуне у всіх опитаних студентів. Сфера наукових інтересів, виділені теми, асоціюються, передусім із їх вираженням у формальних дослідницьких роботах: дипломні, курсові, магістерські роботи.

Зацікавленість у тому чи іншому питанні формується до вступу у ВНЗ. Фокус наукових інтересів впливає із досвіду, як «біографічно обумовлена ситуація» і лише почасти визначається освітнім (університетським) середовищем.

«Зараз наприклад дуже цікава тема — дослідження постправди. У нас дуже-дуже актуальна тема. Коли наприклад у нас якась фейкова новина починає якоюсь частиною населення або цільовою аудиторією сприйматися як правда, шеритися, лайкатися, коментуватися, і в результаті стає правдою. В ФБ страшно заходити. Багато і рідних, і друзів, особливо старших, тітки...люди

душі вкладають в цей коментар, всю любов, злість. В мене є тітка пасивна, а тут вона написала цілий пост про якийсь фейк. А зайти ж на сторінку цієї людини, він же сам написав спростування. А люди навіть на сторінку не заходять. І мені настільки обідно, наскільки цим спекують. [...] Бабці щось пояснюєш — і вона каже "правда!" Я колись ходила на англійську, ми говорили про свободу, хтось говорив про фізичну, про гендер...І я сказала про свободу і можливість отримувати правдиву інформацію. І мені дядько років 40 каже "Все фігня! Критичне мислення! Я завжди знаю, що правда і що ні". Мені дуже цікава ця тема. Я хочу спробувати робити той самий контент аналіз.» (P10)

«Это были абсолютно личные темы, потому что на тот момент я активно была в неформальной тусовке, начиная с 11 класса, с 1 курса, неформальная тусовка, готическая субкультура. Я сама по себе очень сильно интересовалась этим направлением и для меня было абсолютно естественно начать изучать молодежные субкультуры. Меня лично задевал тот факт, настолько стереотипизированным было представление о молодежных субкультурах у нас. Я находила очень много информации на английском, на французском, много научных работ на эту тему. Я видела, что на западе это было намного менее стереотипизировано, намного меньше ярлыков, намного больше попыток понять, проанализировать без каких-то ..»(P16)

Також науковий інтерес може формуватись виходячи із змісту навчання:

«Все почалось ще з курсу історії соціології. І тоді ми мали вибрати джерело і написати есе. Ну я ж вирішила вибрати за цікавою назвою. Вибрала [нрзб] Альфреда Шюца. Потім я почитала це джерело і зрозуміла, що я нічого ніяк не розумію. Як я взагалі напишу це все. Але якось написала це есе. А коли пройшло півроку і треба було вже обирати тему для курсової роботи, то я вирішила, що есе — це вже 5-6 сторінок, не втрачати ж таку роботу. Давай продовжу. Науковий керівник погодилась. Якось так мене вивело на цю тему віртуалізації соціального життя.»(P13)

«Еще мне интересен феномен границ. Как культуры смешиваются, когда они находятся вплотную друг с другом. Я в это не вникала, просто мы на паре

проходили чуть-чуть совсем границы и я сейчас начинаю понимать, что я часто об этом думаю и, кажется, из этого может что-то пойти дальше.»
(P7)

Професійна діяльність

Студенти та абітурієнти описують можливості працевлаштування широким спектром сталих термінів. Це, зокрема маркетинг та маркетингові дослідження, науково-дослідні установи, реклама та зв'язки з громадськістю, аналіз даних, журналістика. Беручи до уваги високу ступінь асоціації цих сфер на ринку праці з боку роботодавців, такі стійкі асоціації з боку студентів роблять соціологію конкурентною до даних сфер діяльності у частині контролю кадрового ресурсу [25]

Соціологічна освіта:

Соціологічна освіта опитаними студентами та випускниками визначається як базова освіта, що передусім формує ерудованість *«Це освіта, яка формує людину. Я це кажу всім, абсолютно; без соціології я б не була человеком. Соціологічна освіта – це освіта, яка дозволяє дати людині необхідні знання, які вона отримала б за дуже довгий життєвий досвід, але вона дозволяє цю квінтесенцію отримати, як концентрат цих знань водночас, за 4 роки, особливо якщо це добре представлено. Для мене це так.»* (P9)

«Это очень хорошее базовое образование, которое дает возможность анализировать и синтезировать информацию.» (P16)

При цьому, робиться акцент на універсальності соціолога як фахівця: *«Это умение работать с информацией разного толка и, действительно очень хорошая база для карьеры, потому что аналитика - понятие растяжимое. И если ты тяготеешь к техническим специальностям - ты можешь уйти в техническую аналитику, ты можешь уйти в ИТ сферу. Если гуманитарный - ты можешь уходить в аналитику (если не хочешь идти в маркетинг или социологию) можешь уйти в ЭйчАр и т.д и на самом деле, мне кажется, что*

из социологов (по крайней мере как обучали нас и как заставляли отвечать за каждое написанное слово, можно было бы, наверное стать хорошим журналистом. Потому что ты умеешь искать информацию, проверяешь ее, а главное, нас очень дрючили за каждое слово и приучали не писать фигню. Не ставить какое-то слово если ты не можешь объяснить что за ним стоит и не ставить какое-то слово ради красного словца. Поэтому, даже с практической, меркантильной точки зрения, это, действительно, хорошая база. Не смотря на то, что многих каких-то моментов не доставало при обучении, даже с тем, что было это очень хорошая база. » (P16)

Соціологічна освіта має давати з одного боку – практичну спрямованість

«Мені здається, по-перше, вона має давати прикладні штуки, ті ж самі методи, наприклад, SPSS (хоча це лише один з пунктів).» (P10)

«Найбільше — вміння працювати з інформацією. Бо самі по собі теорії — це важливо. Але їх дуже багато. Всі не вивчиш.»(P13)

«Тому треба вчитись працювати з інформацією, вибирати, яка з теорій потрібна, який з методів потрібен? Ще й потрібно вміти планувати ресурси, бо можна сказати, що треба робити всеукраїнське дослідження з велетенською вибіркою. Але ти ж його не зробиш. Соціологія не стоїть на місці, постійно з'являється щось нове. Ось ці великі дані на піку популярності. Тому важливо виховувати ось цю орієнтацію на активну роботу.»(P13)

«Эта прикладная часть, это должно быть приближено к самой профессии, это должно как-то близко к жизни, то есть преподавание... Можно рассказать, что такое выборка, можно показать на конкретном примере, можно вовлечь в конкретные исследования. Должна быть гораздо более тесная связь студента с практическим применением, вовлеченность его в профессиональную деятельность. Это существенно упрощает жизнь студенту и это гораздо эффективней, поэтому Может быть должны быть практикующие социологи. На самом деле там же ничего нет сверхестественно сложного, ничего. Это наука, которую может постичь практически любой. Она не требует каких-то суперзнаний математических. С

этих сторон тут нет ничего сверхестественного, очень важно целостное понимание что является предметом этой науки. Потом уже показывать на конкретных примерах и разбирать по полочкам Тогда это интересней, наглядней, понятней, ты быстрее вовлекаешься и кажется такие вещи откладываются и формируют тебя как профессионала.»(P15)

А з іншого, соціологічна освіта вбачається як така, що має формувати фахівця як людину, її особистість.

«Соціологічне бачення. Повинна давати людині, щоб людина, .спираючись на якісь теорії, могла аналізувати бачення. Я говорю не про науковий рівень, не про професійний. Більше для себе мабуть. Для мене соціологія більш для себе»(P11)

Описуючи ідеальну освітню програму за спеціальністю соціологія студенти та випускники описують послідовність дисциплін, які їм викладались. При чому, існують протилежні думки щодо логіки розгортання такої програми:

«Перший курс — це був вступ, ми вчили визначення слова "гендер", на другому курсі — купа аналізу даних. Це була одна з найтупіших речей — це давати людям на другому курсі купу аналізу даних. Кому ви даєте аналізувати? Навіщо? Це як дати зброю людям, які ще взагалі не розуміють хто ворог і як стріляти. Ну класно, що ми знали SPSS, але в мене не було цілісної картинки як я могла використати цей інструмент. На третьому курсі був злам, тому що були сучасні соціологічні теорії, соціологія сексуальності, і була соціологія взаємодій. І тоді виявилось, що дзеркало в інтер'єрі може так багато розповісти про соціальне! Вау! І ось зараз на четвертому курсі я була б дуже рада аналізу даних. Коли в мене є вже хороші мої соціологічні окуляри. Моя соціологічна уява натренована дуже добре, зараз мені можна давати аналіз даних... []... От в нас було все круто, крім: інструмент треба давати в кінці, на 4 курсі. Соціологічні теорії спочатку з фундаментальних, потім звісно сучасні. Але я прихильниця того, щоб давати аналіз даних на 4 курсі.» (P12)

«Так. Я вважаю, що повинен бути рік чи два суто теорії, щоб ми поглибилися в цьому всьому, щоб точно стояли на ногах. А потім йти до практики. Тому що

якщо ми не засвоїмо теорії, то практика буде важкувата. З моєї точки зору, на даний момент аналіз даних, обробка інформації...я не буду говорити про своїх однокласників, я буду говорити про себе...я погано освоїв теорію щодо аналізу даних, дисперсії, кореляції, на даний момент ми пишемо звіти і мені дуже важко їх писати, вникнути. Тому я вважаю, що спочатку теорія, потім практика.»(P5)

«Ввідна соціологія: там, де показується теорія, одразу практика, і обов'язково має бути конкретний відбір викладачів, щоб без листочків, без монотонства, без злоби і гязі, щоб люди були зацікавлені, які можуть конкретно презентувати соціологію. Це – на те, щоб зацікавити. В тому числі, це має бути освітня програма і використовуватися і на вулиці. От, наприклад, соціологи йдуть по вулиці, спілкуються просто між собою. Він говорить про всесвітні практики, а потім так, невзначай, показує: «Бачиш цю компаику? Вообщє то-то-то І пояснює на якихось соціологічних поняттях, і так далі. Різні процеси: мобільність, і т.д. Щоб це було видно, ідеальний курс має бути в поєднанні з практикою, тобто державою це має якось поощрятись обов'язково, залучати студентів до створення якихось програм, щоб вони зирили, заглядали, наглядали над другими; залучати студентів у передові соціологічні кампанії, щоб вони дивились, як там соціологи працюють.» (P9)

Використання знань у професійній діяльності

Опитані випускники, а також двоє студентів 5-х курсів працюють у компаніях, що проводять маркетингові та соціологічні дослідження, тому рефлексія досвіду проводиться виключно із цієї позиції у професійному спрямуванні. Щодо знань, які вдалося застосувати, був досвід отриманий протягом навчання, широта світогляду *«Напевно, у мене більше це було пов'язано з [пауза] різносторонністю. Тому що от ми, як я вже сказала, дуже багато на парах вели дискусій і тому у мене просто якийсь світогляд широкий це дуже допомагає в роботі, тому що ти можеш якісь ідеї кидати, пропонувати щось*

своє, під час обговорення методологій і так далі. Потім було класно, що я вмію розробляти анкетки, тому що ми писали свої статті, наукові роботи, на тих же курсах **** дуже багато чого робили. Мені легше даються записки модератора, тому що, знову ж, на курсах **** ми вчилися писати такі записки аналітичні, короткі, але дуже чіткі. І у мене просто було доволі багато досвіду проведення інтерв'ю, я працювала як інтерв'юером ще під час навчання, так і проводила для свого диплому теж якісні інтерв'ю, тому у мене це вийшло дуже класно, що навіть моя керівниця цього зовсім не очікувала, і сказала після першого мого інтерв'ю, що все класно, і ти стає нашим офіційним модератором. В цьому плані було класно» (P14)

Робота з даними: «мне всегда казалось что у меня намного сильнее подготовка по работе с данными То есть по всем этим корреляциям и т.д. мне казалось, что у меня подготовка была сильнее.» (P16),

«Если тебе нужно посчитать факторы и кластеры, но ты этого давно не делала, можно скачать книжку твоего преподавателя или мануал по СПСС, он хорошо написан и просто пройти по пунктам. Это называется вспомнить все. Если что-то забыла – можно вспомнить. Есть, наверное какие-то темы, что я это знаю, я это учила, я знаю как это должно быть.» (P17)

Щодо знань, яких видалось недостатньо у професійній діяльності визначали методологію, знання з маркетингу, розрив між академічною практикою та проєсійною (в комерційному секторі) «Но не всегда так как должно быть бывает в реальности. Например, на предмете по выборкам мы учили случайные выборки, а на деле они очень редко реализуются. Все делают квотные. И это большая разница. Но ничего потом все научились делать вот эти квотные и простая она на самом деле очень легко считается. Но это тоже пальцем в небо.» (P17)

Щодо процесу працевлаштування, інформанти-випускники не зазначили, що за їх довід був важливий диплом у розрізі спеціальності. У випадках, коли диплом мав значення – мала значення репутація ВНЗ.

Таким чином, серед тих, хто вступає на соціологію можна виокремити тих, хто обирає та знайомиться із соціологією в процесі вступної кампанії та тих, хто свідомо скерований на здобуття освіти за фахом соціологія. Серед тих, у кого відсутня попередня скерованість є типи тих, хто обирає соціологію за залишковим принципом (якщо не може навчатись за бажаною спеціальністю) та тих, хто обирає для себе більш широке спрямування (набір можливих освітніх напрямків) та зупиняється на соціології. Про соціологію дізнаються із сайтів ВНЗ, пошуку в інтернеті, від друзів/близьких. Магістерська програма з одного боку, може обиратись усвідомлено, а з іншого «по інерції», тобто як логічне, закономірне продовження навчання. У визначенні абітурієнтів соціологія зводиться до ролі її складової, водночас, студенти та випускники зазначають, що мали поверхневе знання про соціологію коли вступали. Гіпотеза 1 підтверджується. Соціологію визначають як науку про зв'язки на різних рівнях та як науку про суспільні проблеми. Водночас особисте значення соціології розкривається як світогляд, що охоплює усвідомлення повсякденності, соціологія сприймається як науковий світогляд та як можливість об'єктивувати себе. Першими усвідомленнями (після 1го року навчання) стають межі можливостей соціології, її обмеження, а також описовий потенціал теорій. Після теоретичного – усвідомлення практичності та можливості застосування до конкретних проблем. Загалом, процес становлення розуміння соціології проходить від розгубленості до усвідомлення практичності (прикладної сторони) зв'язності знання, наявності мотивованої професійної спільноти, спеціальності як джерела доходу. Процес є кумулятивним, проте нелінійним. «Точками усвідомлення» стають дисципліни, викладачі, спеціалізовані заходи. Мотиваторами до навчання інформанти визначили постать викладача, формального визнання знань – оцінки, а також роль груп належності. Демотиваторами – постать викладача, організація навчального процесу та незастосовність знання. Гіпотеза 2 – частково підтверджується. Зовнішніх чинників було зазначено доволі мало, щодо організаційних чинників,

виділяється один – чинник постаті, особистості викладача. Прослідкувати різницю між ВНЗ не вдалось. Студенти та випускники усвідомлюють важливість як теоретичної так і методологічної й емпіричної компоненти в навчальній програмі і соціології загалом – Гіпотеза 4 підтверджується. Наукова діяльність студентів можлива як вислід інтересу або ж як процедура отримання формального визнання. З одного боку інтерес до науки - це спрямованість на вирішення проблем, а з іншого стратегія отримання знань та досвіду як особистих вигод. Фокус, сфера наукових інтересів формується поза університетом із особистого досвіду, спостережень. Соціологічну освіту вбачають як базу, фундамент загальної ерудованості, формуванні особистості.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Соціологія формується як наука з академічними витоками (у прив'язці до університетів) у США та як позаакадемічний напрям, що згодом переходить у академічне середовище в Європі. Інституціоналізація соціології, як і ряду інших суспільних дисциплін має особиві риси: відсутність початкових уявлень про предмет, розвиток у зв'язці із іншими науками, дискретність у розвитку теоретичного напрацювання. Соціологія початково виходить із засновку, із уявлення про неможливість позасуб'єктивного знання та висновків. Погляди на роль соціолога можуть визначатися як роль «безпристрасного вченого» - тобто максимальне дистанціювання від оцінки, та її урахування, а з іншого – соціолог виступає як перетворювач, наділений «пророчою місією». Соціолог як теоретик з одного боку виходить із «запиту», що його продукує суспільно-історичне становище, а з іншого – із власних «доменних засновків» - особистих уявлень зумовлених структурними позиціями та досвідом.

Соціологія вищої освіти як підгалузь соціології освіти інституціоналізується у 60-х рр. XX ст., проте соціологічні розвідки щодо вищої освіти мали місце від початку XX ст. Загалом у соціологічних дослідженнях вищої освіти можна виокремити три напрямки: зв'язок освіти та соціальної структури, що включає дослідження взаємовпливів освітнього та професійного середовищ, розглядає освіту як чинник відтворення суспільної структури. Другий напрям спрямований на дослідження академічних спільнот, дослідження академічної професії як освітньої та наукової професії, дослідження статусів та позицій усередині університетського середовища. Третім напрямом є дослідження студентських спільнот та впливу інституту освіти на формування особистості. Крім того існує напрям дослідження організаційної структури вищої освіти: освітнього закладу та освітньої системи як організації.

Соціологічна освіта в Україні починає виникати та інституціоналізуватись із університетського середовища. У своєму розвитку вона проходить дві стадії академізації: дорадянську та пізнорадянського

періоду. Виникають центри конкретно-соціологічних досліджень, соціальним та академічним капіталом котрих формуються соціологічні кафедри та спеціалізації. Далі – факультети. Центрами соціологічної освіти стають Київський (КНУ ім. Т.Г. Шевченка), та Харківський (ХНУ ім. Каразіна) університети. Відкриття та реорганізація кафедр в такі, що є випусковими за спеціальністю соціологія попри своє найбільше поширення у перше пострадянське десятиліття, відбувається і зараз. Соціологія в українській соціологічній освіті представлена також певними спеціалізаціями на рівні бакалаврських та магістерських програм. Доволі вираженою для цих програм є орієнтація на управління (персоналом), бізнес та економіку.

З боку формальних академічних стандартів компетенції та кваліфікації соціолога визначаються застосовними до фахівця-аналітика у будь-якій сфері, що має справу з соціальною інформацією. З боку пропозиції на ринку праці від соціолога потребуються навички взаємодії, оцінки, аналізу. Функціональними обов'язками є управління, координація, робота зі звітністю. Рівень оплати праці (на основі очікуваного рівня оплати праці) – є нижчим за середній. Загалом, позиції, пропоновані соціологам можна схарактеризувати як позиції з високою складністю контролю, проте, людський капітал соціолога (тобто його знання, навички, якості, кваліфікації) не визначається як високоспецифічний – про це говорять згадки щодо соціологічної освіти у поєднанні із рядом інших спеціальностей. «Суміжними» спеціальностями визначаються як інші суспільні науки так і точні науки. Сфери пропозиції ринку праці (маркетингові дослідження, телекомунікації, медіа, державний сектор) почасти збігаються із баченням студентів про можливі сфери працевлаштування соціолога. До вступу на спеціальність соціологія абітурієнти не мають чіткого уявлення про предмет соціології. Соціологія визначається студентами як форма світогляду. Становлення цього світогляду відбувається посередині навчання, як усвідомлення практичності, зв'язності знання. Значну роль у становленні соціологічного світогляду та формуванні інтересу до навчання є постать викладача, як його особистий приклад та через специфіку «діалогічного»

підходу до викладання предмету. Сфера наукових інтересів має позаакадемічне походження, а викристалізовується із досвіду та позаакадемічних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Об утверждении перечня действующих специальностей и специализаций высших учебных заведений СССР : Приказ от 5 сентября 1975 г. N 831 / Министерство высшего и среднего специального образования СССР – Офиц. Изд. – М.: 1975
2. Абрамов Р. Н. Профессиональный комплекс в социальной структуре общества (по работам т. Парсонса) / Р. Н. АБРАМОВ // Социологические исследования - 2005, №1. С. 54-66.
3. Абрамов Р. Н. Социология профессий и занятий в России: обзор текущей ситуации / Р. Н. Абрамов// Социологические исследования - 2003, № 1. С. 99-108.
4. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Р. Арон. — Київ : Юніверс, 2004. — 392 с.
5. Астахова В. . Курс лекций по социологии образования / В. . Астахова, Л. Н. Герасина, В. А. Лозовой[et al.]. — Харьков : Издательство НУА, 2009.
6. Батыгин Г. С. ПРОФЕССИОНАЛЫ в расколдованном мире / Г. С. Батыгин // .
7. 19. Бергер П. Приглашение в социологию. / П. Бергер. — Москва : Аспект-Пресс, 1996. — 91 р.
8. Білецький В. . Історія вітчизняних соціологічних теорій і вчень. Навчально-методичний посібник / В. . Білецький. — Донецьк: НТШ-Донецьк, 2007. - 136с.
9. Буравой М. За публичную социологию / М. Буравой // Социальная политика в современной России: Реформы и повседневность / П. Ярская-Смирнова, М. Романова. — Вариант, 2008. - 146 с.
- 10.Бурдьє П. Рефлексивна соціологія / П. Бурдьє, Л. Вакан. — Київ : Медуза, 2015. — 224 р.
- 11.Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — Москва : Прогресс, 1990. — 808 р.

- 12.Вебер М. Наука как призвание и профессия [Электронный ресурс] / Макс Вебер // Частный Кореспондент. – 1918. – Режим доступа до ресурсу: http://www.chaskor.ru/article/nauka_kak_prizvanie_i_professiya_9908.
- 13.Гоулднер А. У. Наступающий кризис западной социологии / А. У. Гоулднер. – Санкт-Петербург: Наука, 2003. – 577 с. – (Университетская библиотека). – (Классика социологии).
- 14.Давыдов Ю. Н. История теоретической социологии. в 4-х т. т. 1 / Ю. Н. Давыдов. — Москва : Канон, 1997 - 436 с.
- 15.Давыдов Ю. Н. История теоретической социологии. в четырех томах. том 3 / Ю. Н. Давыдов. — Москва : Канон, 2002. — 448 р.
- 16.Добреньков В. И. Социологическое образование в россии / В. И. Добреньков, Г. Е. Зборовский, В. Я. Нечаев. — Москва : Альфа-М, 2003. — 112 р.
- 17.Добреньков В. И. Становление социологического образования в России (конец XIX - начало XX вв .) / В. И. Добреньков // Москва: Издательский дом МГУ - 2007, 146 с.
- 18.Зборовский Г. Е. История социологии: Классический этап / Г. Е. Зборовский. — Сургут : СГПУ, 2014.
- 19.Исследования СМИ: методология, подходы, методы: учебно-методическое пособие. Материалы лекций для аспирантов факультета журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова. - Москва: Издательство МГУ имен М. В. Ломоносова, 2011. - 236 с.
- 20.Кутуев П. Социология: исторические истоки и современные трансформации / П. Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2009. — No. 3. — P. 183–206.
- 21.Лاپин Н. И. Когда и как Огюст Конт ввел термин “sociologie” / Н. И. Лапин // 2003. — P. 25–33.
- 22.Маркс К. Тезисы о Фейербахе [Электронный ресурс] / Маркс // Marxists Internet Archive. — 1845. — Режим доступа до ресурсу: <https://www.marxists.org/russkij/marx/1845/feuerb.htm>.

- 23.34. Маркс К. Капитал. том первый / К. Маркс. — Москва : Политиздат, 1978. — 907 р.
24. Райт М. Ч. Социологическое воображение / М. Ч. Райт, М. Чарльз - Москва: Издательский дом Nota Bene, 2001. - 234 с.
25. Романов П. Социология профессий: аналитические перспективы и методология исследований / П. Романов, Е. Ярская-Смирнова. — Москва: ООО "Вариант", 2015. — 234 с. — (Библиотека Журнала исследований социальной политики).
26. Федунчик Л. Г. Наявність структурного дисбалансу попиту і пропозиції ринку праці України / Л. Г. Федунчик // Ефективна економіка. — 2017. — №. 12.
27. Фрейре П. Педагогіка пригноблених: пер. з англ / П. Фрейре. — Київ : Юніверс, 2003. — 168 р.
28. Штомпка П. Много социологий для одного мира/П. Штомпка //Социологические исследования. - 1991., №2. С. 13-23.
29. Вебер М. Наука как призвание и профессия [Електронний ресурс] / Макс Вебер // Библиотека Гумер. — 1918. — Режим доступа до ресурсу: http://www.chaskor.ru/article/nauka_kak_prizvanie_i_professiya_9908.
30. Історія факультету [Електронний ресурс] // Факультет соціології | Київський національний університет імені Тараса Шевченка — Режим доступу до ресурсу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/istoriya-fakultetu>.
31. Страницы истории Якуба Елена Александровна (5 апреля 1929 – 19 марта 2002, Харьков) [Електронний ресурс] // Социологический факультет Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина — Режим доступа до ресурсу: <http://www.sociology.kharkov.ua/index.php/ru/nauka/stranitsy-istorii/290-yakuba-elena-aleksandrovna-5-aprelya-1929-19-marta-2002-kharkov>.
32. Проекти стандартів вищої освіти [Електронний ресурс] // Міністерство освіти та науки України — Режим доступа до ресурсу:

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standartiv-vishoyi-osviti>.

- 33.Соціолог: середня зарплата в Україні [Електронний ресурс] // Work.ua – Режим доступу до ресурсу: <https://www.work.ua/salary-соціолог/?count=by-resumes>.
- 34.Brante Th. Sociological approaches to the professions // *Acta Sociologica*. - 1988. Vol 31. № 2. P. 119–142.
- 35.Clark B. R. Development of the sociology of higher education /B. R . Clark // *Sociology of education*. - 1973 - vol . 46 , no . 1, pp . 2-14
- 36.Clark B. The " cooling-out " function in higher education:/ B. R. Clark // *C. Press* // 2013. — Vol. 65, No. 6. — P. 569–576.
- 37.Collins R. Functional and conflict theories of educational stratification / R. Collins // *American Sociological Review*. — 1971. — Vol. 36, No. 6. — P. 1002–1021.
- 38.Collins R. *The Credential Society* / Collins. – New York: Academic Press, 1979. – 222 с.
- 39.Cote J. E. Theories of the sociology of higher education access and participation / J. E. Cote, A. Furlong // *Routledge Handbook of the Sociology of Higher Education* / J. E. Cote, A. Furlong. – London: Routledge, 2016. – С. 29–39.
- 40.Deem R. Sociology and the sociology of higher education: a missed call or a disconnection? / R. Deem // *International Studies in Sociology of Education*. — 2004. — Vol. 14, No. 1. — P. 21–46.
- 41.Gerth H. H. *From Max Weber: Essays in sociology* / H. H. Gerth, C. W. Mills. – New York: Oxford university press, 1946. – 490 с.
- 42.Küpper G. *Sociology of the sciences yearbook* / G. Küpper, J. Lenhard, T. Shinn. — 2006. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers — 3-22 p.
- 43.Mills C. W. The professional ideology of social pathologists / C. . Mills // *American Journal of Sociology*. — 1943. — Vol. 49, No. 2. — P. 165–180.

44. Mucha J. Institutionalization of sociology / J. Mucha // Polish Sociological Review. — 2016. — Vol. 123, No. 123. — P. 235–246.
45. Ottaway A. K. C. Durkheim on education / A. K. C. Ottaway // British Journal of Educational Studies. — 1968. — Vol. 16, No. 1. — P. 5–16.
46. Sewell W. H. Socioeconomic status, intelligence, and the attainment of higher education / W. H. Sewell, V. P. Shah // Sociology of Education. - 1967 - vol.40, No 1. - P. 1-23.
47. Sociology of higher education contributions and their contexts / ed. P. J. Gumport. — Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2007 - 395 p.
48. The Field of Sociology [Электронный ресурс] // Introsocsite: Introduction to sociology — Режим доступа до ресурсу: [http://www.asanet.org/sites/default/files/savvy/introsociology/Documents/Field of sociology033108.htm#whatissociology](http://www.asanet.org/sites/default/files/savvy/introsociology/Documents/Field%20of%20sociology033108.htm#whatissociology).
49. Veblen T. The higher learning in america: a memorandum on the conduct of universities by business men / T. Veblen. - New York: Nabu Press - 2010, 304 p.
50. Wilson L. The academic man: a study in the sociology of a profession / Logan Wilson. — Piscataway: Transaction Publishers, 1942. — 248 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

Гайди поглибленого інтерв'ю

Абітурієнти	Студенти	Випускники
Знайомство: Ім'я, звідки, ВНЗ	Знайомство: Ім'я, звідки, ВНЗ	Знайомство: Ім'я, звідки, ВНЗ
Чому обрали саме цей ВНЗ? Серед яких ВНЗ обирали? Серед яких спеціальностей обирали? Чому вступили саме на соціологію? Як вперше дізнались про соціологію? Як обирали? Куди ще вступали? Які предмети ЗНО здавали?	Чому обрали саме цей ВНЗ? Серед яких ВНЗ обирали? Серед яких спеціальностей обирали? Чому вступили саме на соціологію? Як вперше дізнались про соціологію? Як обирали? Куди ще вступали? Які предмети ЗНО здавали?	Чому обрали саме цей ВНЗ? Серед яких ВНЗ обирали? Серед яких спеціальностей обирали? Чому вступили саме на соціологію? Як вперше дізнались про соціологію? Як обирали? Куди ще вступали? Які предмети ЗНО здавали?
Ким хочете працювати?	Ким хочете працювати?	
Що таке соціологія? Якою є роль соціології в суспільстві? Серед інших наук? А які компоненти є основними в соціології?	Що таке соціологія? Якою є роль соціології в суспільстві? Серед інших наук? А які компоненти є основними в соціології?	Що таке соціологія? Якою є роль соціології в суспільстві? Серед інших наук? А які компоненти є основними в соціології? Місце соціології між гуманітарними та точними науками. До якого полюса ближче? Соціологія – радше наука чи практичн діяльність? Парадигма/школа/напряом, які Вам ближче за інші?
Як ви уявляєте професійну діяльність соціолога? Які його задачі? Де він працює?	Як ви уявляєте професійну діяльність соціолога? Які його задачі? Де він працює?	Як ви уявляли собі професійну діяльність соціолога? Наскільки це близьке до того, чим ви займаєтесь зараз?
		Наскільки ваше уявлення щодо професійної діяльності відрізняється від того, з чим ви стикнулись під час трудової діяльності?
Як гадаєте, що може мотивувати вас до навчання? (стосовно ВНЗ, спеціальності, зовнішніх чинників) А до того, щоб займатись науковою діяльністю?	Чи цікаво вам зараз навчатися? Що вас мотивує до навчання? Що демотивує? (Чинники:) А що мотивує вас/може мотивувати до наукової роботи?	Чи цікаво вам було навчатись? Що вас мотивувало/демотивувало у навчанні? (Чинники) Чи займались науковою роботою? Чому?
		Чи вплинуло це на вас?
Як гадаєте, яким буде процес освіти за спеціальністю соціологія? (що будете вивчати (предмети), які будуть форми роботи, яке навантаження/результати яким має бути викладач?)	Що на вашу думку є соціологічна освіта? Які знання/вміння вона має розвивати? Чому? Чи відповідає цьому освітня програма, з якою ви вчитеся? Чому? Серед предметів є такі, які ви вважаєте пріоритетними? Які? Чому?	Що на вашу думку є соціологічна освіта? Які знання/вміння вона має розвивати? Чому? Чи відповідає цьому освітня програма, з якою ви вчилися? Чому? Серед предметів є такі, які ви вважаєте пріоритетними? Які? Чому?
		Які проблеми ви вбачаєте в соціологічній освіті? Чи

		стосуються вони конкретного ВНЗ чи є загалом?
Як гадаєте, що найважливіше у вищій освіті? А у вищій освіті саме за спеціальністю соціологія?		
	Як гадаєте, чи існує різниця у якості освітніх програм з соціології у різних ВНЗ? У чому специфіка вашого?	Як гадаєте, чи існує різниця у якості освітніх програм з соціології у різних ВНЗ? У чому специфіка вашого?
Чи є у вас якісь теми/проблеми, над якими хотіли б працювати протягом навчання? Які?	Чи є у вас тема, над якою ви працюєте (цікавить найбільше)? Як ви до цього прийшли?	Чи була у вас тема, яку ви розвивали проягом навчання? Як ви до цього прийшли? Чи цікавитесь/досліджуєте ви це зараз
Як гадаєте, що найважливіше у вищій освіті? А у вищій освіті саме за спеціальністю соціологія? Чи бачили свій розклад? Які там будуть предмети? Які. ви вважаєте, будуть найважливішими?		
	Згадайте, будь ласка, початок свого навчання. Які у вас були уявлення про соціологію коли ви вступали? А про соціологічну освіту? Як вони змінились?	Згадайте, будь ласка, початок свого навчання. Які у вас були уявлення про соціологію коли ви вступали? А про соціологічну освіту? Як вони змінились протягом навчання? А якими вони є зараз?
	Де ви себе бачите у майбутньому? Як хотіли б розвиватись у науковому/професійному плані?	
		Які знання, здобуті в процесі навчання вам знадобились в роботі? А поза роботою? А те, чого не вистачало?
		Чи стикались ви з труднощами при працевлаштуванні? З якими?
		Чи були якісь моменти/викладачі/роботи/дисципліни, що значно вплинули на вас як на фахівця? А як на людину?
		Якщо би вам довелось заново вступати до ВНЗ на навчання, чи обрали б ви соціологію вдруге? Чому? Чи обрали б ви той самий ВНЗ?
	(Для 4к/ Магістрів) Чи плануєте продовжувати освіту? Чому?	